

ULUSÖTESİ ŞİRKETLERİN SINIRÖTESİ İNSAN HAKLARI İHLALLERİ: MENŞE DEVLET DÜZENLEMELERİ

EXTRATERRITORIAL HUMAN RIGHTS VIOLATIONS BY TRANSNATIONAL CORPORATIONS: THE HOME STATE REGULATIONS

Büşra BEYDÜZ* & Bülent ALGAN**

Makale Bilgi

Gönderi: 11/02/2024
Kabul : 16/07/2024

Anahtar Kelimeler

İş Dünyası ve İnsan Hakları,
Menşee Devlet,
Ulusötesi Şirketler,
Sınırötesilik,
İnsan Hakları Durum Tespiti.

Article Info

Received: 11/02/2024
Accepted: 16/07/2024

Keywords

Business and Human Rights,
Home State,
Transnational Corporations,
Extraterritoriality,
Human Rights due Diligence.

Özet

Şirketlerin insan hakları ihlallerinin meydana geldiği devletlerde her zaman bu ihlallere karşı yeterli bir koruma sağlanamamaktadır. İnsan hakları ihlallerin önlenmesi ve ihlallerin oluşturduğu zararların tazmin edilmesi için menşee devlet önemli bir yere sahiptir. Menşee devletin bu konumuna dikkat çeken bir görüş, uluslararası hukukta şirketlere sınırötesi insan hakları ihlallerine yönelik menşee devletin düzenleme yapmasının lehine argümanlar ileri sürmüştür. Aksi yöndeki görüşe göre ise, uluslararası hukukta buna ilişkin bir yükümlülük bulunmamaktadır. Bu yükümlülük tartışmasının ötesinde özellikle Fransa, Almanya gibi Avrupa ülkelerinde iş dünyası ve insan hakları alanında sınırötesi düzenlemeler yapan kanunlar kabul edilmiştir. Bu ve benzeri düzenlemeler, özellikle insan hakları durum tespit yükümlülükleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Menşee devlet düzenlemeleri insan hakları ihlallerine karşı ek bir koruma sağlamaları açısından önemlidir. Son olarak, AB Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespiti Direktifi kabul edilmiş olup, bunun yürürlüğe girmesiyle tüm AB'ye üye devletlerinin iç hukuklarını Direktif'e uyumlu hale getirmeleri gerekecektir. Direktif AB'de faaliyet gösteren şirketlere tedarik zinciri boyunca insan hakları durum tespiti yapma yükümlülüğü getirmektedir. Özellikle menşee devletin, şirketlerin sınırötesinde gerçekleşen insan hakları ihlallerine karşı düzenleme yapma zorunluluğu getirmesi sebebiyle belge, çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

Abstract

States where corporate human rights violations occur do not always provide adequate protection against these violations. The home state has an essential place in preventing human rights violations and compensating for the damages. Drawing attention to this position of the home state, one view in the doctrine has put forward arguments in favor of the home state's regulation of extraterritorial human rights violations against corporations in international law. The opposing view in the doctrine states that there is no such obligation under international law. Beyond this obligation debate, especially in European countries such as France and Germany, laws on extraterritorial regulations in the field of business and human rights have been adopted. These and similar regulations focus on human rights due diligence obligations. Regulations of the home state are essential as they provide additional protection against human rights violations. Finally, the EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive has been adopted and, upon its entry into force, all EU Member States will be required to adopt it into their domestic laws. The Directive requires companies operating in the EU to conduct human rights due diligence along the supply chain. The document is important for our work as it brings an obligation to the home state to regulate human rights violations committed by corporations, especially those that occur outside the borders of the country.

 Bu eser [Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) ile lisanslanmıştır.

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı.

** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı.

Atıf Şekli | **Cite As:** BEYDÜZ, Büşra/ALGAN, Bülent, "Ulusötesi Şirketlerin Sınırötesi İnsan Hakları İhlalleri: Menşee Devlet Düzenlemeleri", İnÜHFD, 15(2), 2024, s.293-308. **İntihal** | **Plagiarizm:** Bu çalışma intihal programında kontrol edilmiş ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been controlled via plagiarism software and reviewed by at least two blind referees.

EXTENDED SUMMARY

Human rights violations by transnational corporations have increased to a scale rivaling states. The host state often lacks adequate protection against these violations. When the host state is a developing country, preventing these violations becomes even more difficult. For this reason, the home state's regulations to prevent human rights violations will provide important protection in the field. While foreign literature details home state regulations on extraterritorial human rights violations, domestic literature lacks coverage. Especially in European countries, there are many recent legal regulations on the subject. There is neither a legal regulation nor a preparatory work on this issue in our country. It is hoped that the documents in international law will shed light on such regulations that may be made in our country in the future.

In this article, mixed method has been used as a working method. Doctrinal opinions, court decisions and international documents are included in order to provide an understanding of the concept. As a result of the study, it is aimed to draw attention to the fact that only the liability of the host state for the human rights violations of transnational corporations that compete with states may not be able to prevent violations, and that home state should also provide additional protection.

In our study, first, the views put forward for the determination of the home state are analyzed. Then, the arguments on if the home state can make such arrangements are discussed, supported by international law documents and court decisions. One view in the literature argues that the home state has or should have an obligation to make such arrangements by stating that there are supporting provisions in international law. The opposite view argues that there is no such obligation under international law. When the issue is examined in detail, it is concluded that international law does not impose any obligation on the home state in this regard.

Although the home state has not been obliged to regulate extraterritorial human rights violations by corporations, there are proposals to do so in international legal instruments. For example, the UN Guiding Principles, an important source on business and human rights, recommend that home state take steps to prevent extraterritorial violations by corporations within their jurisdiction.

Although it is not common practice for states to hold private actors liable for extraterritorial violations under international law, the importance of human rights and the seriousness of violations of human rights have prompted states to regulate this issue. In this context, some developed countries have adopted laws regulating the extraterritorial activities of corporations. In particular, states such as France, Germany and Norway have been pioneers in this regard and have adopted these regulations, which are important for the field of business and human rights.

France was one of the first countries to introduce due diligence requirements for corporate human rights impacts by adopting The Corporate Duty of Vigilance Law in March 2017. The law imposes due diligence on large companies in France, including foreign subsidiaries. These obligations cover all directly or indirectly controlled companies and the activities of subcontractors and suppliers within established commercial relationships. The law also allows foreign victims to sue the French parent company for human rights and environmental damage in the global supply chain.

The 2023 German Supply Chain Due Diligence Act requires companies operating in Germany to fulfill human rights due diligence obligations throughout the supply chain, even if the violations occur across borders. Although differing in scope and content, countries such as the Netherlands, Norway and Switzerland have adopted or are in the process of drafting similar regulations. Of course, these regulations are not perfect and there are shortcomings. But they are valuable as a national tool to reduce transnational human rights violations. They provide additional protection for victims who are unable to pursue their claims in the host state where the violation occurred.

Finally, the EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive has been adopted in draft form, and upon its entry into force, EU Member States will be required to incorporate it into their domestic laws. The Directive requires business enterprises established in the EU or supplying products to the internal market to conduct human rights and environmental due diligence along their global value chains. It will also enable Member States to impose tort liability on enterprises for human rights and environmental damage. The document is important for our work as it brings an obligation to the home state to regulate human rights violations committed by corporations, especially those that occur outside the borders of the country.

I. GİRİŞ

Bütçeleri ve güçleri gün geçtikçe artan ulusötesi şirketler, insan hakları ihlallerini gerçekleştirmek bakımından adeta devletlerle boy ölçüşen bir noktaya gelmiştir. Uluslararası hukukta şirketlere yönelik doğrudan yükümlülük yükleyen düzenlemeler yapılmasının önünde bazı engeller vardır. Bu sebeple, insan hakları ihlallerini engelleyebilecek aktör olarak devletler, sorunun çözümü için önemli bir konumda bulunmaktadır.

Bilindiği gibi, devletlerin uluslararası insan hakları hukukundan kaynaklanan doğrudan yükümlülükleri vardır. Bu insan hakları yükümlülükleri, şirketler de dâhil olmak üzere üçüncü kişilerce işlenen insan hakları ihlallerine karşı bireyleri koruma görevini içerir. Ağırlıklı olarak bu koruma görevi, yetki alanı içerisinde insan hakları ihlalinin gerçekleştiği devlete aittir. Söz konusu devletin ulusötesi şirketleri düzenlemek veya mevcut düzenlemeleri uygulamak için her zaman yeterli olmayabileceği ya da bu konuda belki de isteksiz olabileceği nazara alındığında, bazı insan hakları aktivistleri ve akademisyenleri tarafından, menşee devletlerin yetki alanlarındaki şirketlerin sınırötesi faaliyetlerini düzenleme görevi olduğu savı/düşüncesi giderek daha fazla destek bulmaktadır¹.

Şirketlerin menşee devlet tarafından düzenlenmesi, yatırımın yapıldığı ev sahibi devlette iş dünyasıyla ilgili insan hakları ihlallerinin önlenmesini ve engellenmesi amaçlayan mevzuatın yapılmasını ve diğer düzenleyici tedbirlerin alınmasını sağlamaktadır. Menşee devlet düzenlemesine ilişkin iş dünyası ve insan hakları tartışması, birbiriyle bağlantılı iki konu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Birincisi, uluslararası hukukun devletlere kendi toprakları dışında bulunan bireylerin yararına iş dünyasıyla ilgili insan hakları ihlallerini önlemek ve düzenlemek için yükümlülük getirip getiremeyeceğidir (uluslararası ülke dışı yükümlülükler). İkincisi ise, devletlerin, şirketlerin ülke dışı insan hakları etkilerini düzenlemek için iç hukuku ne ölçüde kullanabileceğidir (ülke dışı etkiye sahip yerel düzenleme)².

Çalışma kapsamında ulusötesi şirketlerin insan hakları ihlallerini önlemek için menşee devletin rolü inceleneyecektir. Bu kapsamda ilk olarak menşee devlet kavramı açıklanacaktır. Ardından uluslararası hukukta menşee devletin sınırötesi insan hakları ihlallerini düzenlemeye ilişkin bir yükümlülüğü olup olmadığı tartışmaları ele alınacaktır. Son olarak menşee devletlerin şirketlerin sınırötesi insan hakları ihlallerini engellemeye ilişkin düzenlemelerine yer verilecektir.

II. ULUSÖTESİ TİCARİ FAALİYETLER NETİCESİNDE OLUŞAN İNSAN HAKLARI İHLALLERİ

Ulusötesi ticari kuruluşların davranışlarını uluslararası hukuk aracılığıyla ele alma girişimleri 1970'lere kadar uzanmaktadır. Bu düzenlemeler genellikle çok uluslu şirketlere veya ulusötesi şirketlere yöneliktir. Daha yeni yaklaşımlar ise, bunların yanı sıra diğer ticari işletmeleri de kapsamaktadır³. Daha geniş yaklaşım benimsemesinin nedeni, insan hakları üzerinde potansiyel olarak olumsuz etkileri olan birçok ulusötesi ticari faaliyetin tek bir ulusötesi şirketin ağı içerisinde değil, küresel tedarik zincirleri içerisinde yürütülmesidir. Tedarik zincirindeki insan hakları ihlallerinin ele alınması, bu nedenle son yıllarda önemli bir husus haline gelmiştir⁴.

Genel olarak iki tür ilişkinin birbirinden ayırt edilmesi gerektiği belirtilmektedir. İlk ilişki, ulusötesi şirketlerden oluşan şirketler ve kurumlar ağı içinde yürütülen faaliyetlerle ilgilidir. Bunun tipik bir örneği olarak, ulusötesi şirketin yerel olarak kurulmuş bağlı şirketinin çevre kirliliğine sebep olması verilebilir. Bu durum, sağlık hakkını ihlal etmenin yanı sıra tarım arazilerini veya balıkçılığı yok ederek yerel halkın yaşam koşullarını olumsuz olarak etkilemektedir⁵. Eğer kirlilik ana şirketin yeterli denetimi yapmaması, bağlı şirketin faaliyetlerini zımnen kabul etmesi ve hatta aktif olarak teşvik etmesi nedeniyle gerçekleşmişse, ana şirketin insan hakları ihlallerine neden olduğu veya katkıda bulunduğu iddia edilebilir⁶.

İkinci ilişki ise, küresel bir tedarik zinciri boyunca gerçekleşen faaliyetlerle ilgilidir. Tedarik zincirindeki şirketler birbirleriyle kurumsal ilişkiler yoluyla değil, genellikle bir ürünün üretiminin veya dağıtımının ayrıntılarını belirleyen sözleşmeye dayalı anlaşmalar yoluyla bağlantılıdır. Bu bağlamda insan hakları ihlalinin tipik bir örneği olarak, küresel sipariş veren bir şirketin (alıcı) yerel olarak kurulmuş bir tedarikçisi, hızlı ve ucuz üretim istediği için işçileri güvenli olmayan çalışma şartlarında çalıştırmaktadır⁷. Bu durumda, yerel tedarikçi güvenli çalışma koşulları ve makul ücret hakkını ihlal edebilirken, küresel alıcı

¹ KRAJEWSKI, Markus: "The State Duty to Protect Against Human Rights Violations Through Transnational Business Activities", *Deakin Law Review*, 23, 2018, s.13-39; AUGENSTEIN, Daniel/KINLEY, David: "When Human Rights 'Responsibilities' become 'Duties': The Extra-Territorial Obligations of States that Bind Corporations", in Deva, Surya/Bilchitz, David (ed.), *Human Rights Obligations of Business: Beyond the Corporate Responsibility to Respect?*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, s.271-294; WAAGSTEIN, Patrica Rinwigati: "Justifying Extraterritorial Regulations of Home Country on Business And Human Rights", *Indonesian Journal of International Law*, 16 (3), 2019, s.361-390.

² AUGENSTEIN, Daniel: "Home-State Regulation Of Corporations", in Gibney, Mark/Erdem Türkelli, Gamze/Krajewski, Markus /Vandenhoe, Wouter (ed.) *The Routledge Handbook on Extraterritorial Human Rights Obligations*, Routledge, Oxon 2022, s.284.

³ UN Human Rights Council, "Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations 'Protect, Respect and Remedy' Framework", 2011, HR/PUB/11/04. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf (Erişim: 12.03.2024).

⁴ KRAJEWSKI, s.15.

⁵ KRAJEWSKI, s.15; DEVA, Surya: "Corporate Human Rights Violations: A Case for Extraterritorial Regulation", in Luetge, Christoph (ed.), *Handbook of the Philosophical Foundations of Business Ethics*, Springer, New York 2012, s.1080.

⁶ Konuyla alakalı olarak Ogoni halkı üzerinde Shell şirketinin ihlallerini incelemek için ayrıca bkz. WETZEL, Julia Ruth-Maria: *Human Rights in Transnational Business Translating Human Rights Obligations into Compliance Procedures*, Springer, Berlin 2016, s.11 vd.

⁷ KRAJEWSKI, s.16.

da insan hakları ihlaline neden olan veya bu ihlalde payı bulunan bir aktör olarak sayılabilir⁸.

Her iki ilişki türü de insan haklarına etkileri olan ulusötesi ticari faaliyetlere örnek olarak verilebilir. Örneklere farklı insan hakları yükümlülükleri olan dört aktör yer almakta olup, bunlar iki şirket ve iki devlettir. Bu iki şirket bağlı şirket veya yerel tedarikçi ve ana şirket yahut küresel sipariş veren şirkettir. İlk şirket grubu genellikle gelişmekte olan ülkelerde yer alırken, ikincisi gelişmiş ülkelerde bulunmaktadır⁹.

Örneklere yer alan iki devlet ise, ev sahibi devlet ve menşe devlet olarak adlandırılmaktadır. Ev sahibi devlet, iş güvenliği ve çevre yasaları gibi ilgili düzenlemeleri kabul etmek, yürürlüğe koymak ve etkili yargı yolları sağlamak suretiyle bireyleri üçüncü tarafların insan hakları ihlallerine karşı koruma yükümlülüğüne sahiptir¹⁰. Menşe devletin ulusötesi ticari faaliyetler bağlamında insan hakları yükümlülükleri olup olmadığı (özellikle ulusötesi ticari faaliyetlerini düzenleme veya mağdurlar için adli çözüm yolları sağlama yükümlülüğü) bu çalışmada ele alınan ana sorulardan biri olacaktır. Bu aşamada, menşe devlet kavramı üzerinde durmak faydalı olacaktır.

III. ULUSÖTESİ ŞİRKETLERİN SINIRÖTESİ İHLALLERİNİ ÖNLEMEDE ÖNEMLİ BİR AKTÖR: MENŞE DEVLET

A. Ulusötesi Şirketin Menşe Devletin Belirlenmesi Sorunu

Menşe kavramı sözlük anlamı itibariyle başlangıç, köken, kaynak veya sebep olarak tanımlanabilir. Menşe devlet ise, bir şeyin ait olduğu veya onun ortaya çıktığı, onunla sıkı bir ilişki kurulan yer yahut ülke olarak tanımlanabilir¹¹. Fakat bu tanımlama menşe devletin belirlenmesi çabasını sonlandırmamış olup, bu konuda tartışmalar devam etmektedir.

Menşe devlet kavramı her zaman bir şirketin tabiiyeti ile ilişkilendirilir. Uluslararası hukukta, belirli bir varlığın hangi devlete ait olduğunun bilinmesi, devlet sorumluluğunun, diplomatik korumanın, adli işlemlerin, yargı yetkisinin ve savaş zamanında düşman statüsünün tanınması için bir koşuldur. Ayrıca, uygulanacak hukukun belirlenmesinde, ulusötesi şirketlere getirilen kısıtlamalarda ve yurtdışındaki şirketler üzerindeki yargı yetkisinde de tabiiyet önemlidir. Devlet uygulamalarının tutarlı kriterler oluşturduğu bireysel uyrukluktan farklı olarak, bir şirketin tabiiyetinin belirlenmesi çok daha karmaşıktır. Devlet ve şirket arasındaki bağlantıyı belirlemek için farklı görüşler olsa da genellikle “kuruluş yeri”, “yönetim yeri” ve “kontrol yeri/ hissedar yeri” olmak üzere üç yöntem kullanılmaktadır¹².

İlk kullanılan yöntemde kuruluş yeri kavramı, şirketin tüzel kişilik olarak kurulduğu yeri ifade etmektedir. Bu kriter, Anglo-Sakson sistemi uygulayan ülkelerde ve bazı uluslararası belgelerde yaygındır. Bu unsur aynı zamanda yönetim yeri, şirket içi organizasyon gibi öğelerin incelenmesini gerektirmediğinden kolayca tespit edilebilir. Bu nedenle, bir ölçüde yasal kesinlik ve öngörülebilirlik sunmaktadır. Bununla birlikte, yönteme ilişkin eleştiriler de mevcuttur. Günümüzde bu yöntem, ulusötesi şirketin dinamiklerini tam olarak yansıtmamaktadır. Pek çok şirket, kurulduğu yerde diğer devletlerdeki faaliyetlerine nazaran daha az faaliyet göstermekte veya hiç faaliyet göstermemektedir. Bu nedenle, bir şirketin tabiiyetinin tek belirleyicisi olarak kuruluş yerinin kullanılmasının yeterli olmadığı savunulmaktadır¹³.

Bir diğer yöntem şirket tabiiyetinin belirlenmesinde belirleyici faktörün, şirket ile devlet arasında etkin bağlantının kurulduğu yer, yani şirket yönetim yeri veya merkezi olduğunu savunmaktadır. Bir görüş göre merkez, kontrolün etkin bir şekilde uygulandığı merkezi yönetim yeri veya idarenin bulunduğu yer olarak tanımlanmaktadır. Başka bir görüş ise merkezi, üretim tesislerinin bulunduğu yer olarak açıklamaktadır. Ancak, her iki durumda da bunun bir şirketin merkezi mi yoksa yöneticilerin veya hissedarların toplanti yeri mi anlamına geldiği sorunu vardır. Kıta Avrupa sistemi merkezi yönetim yerini belirleyici bir unsur olarak kabul etmeye başlamış olsa da bunun tanımlanmasında belirsizlikler mevcuttur. Anlamsal bir uzlaşmanın mümkün olduğu varsayılsa bile, küreselleşen iş dünyasında bir şirketin gerçek merkezinin yerini belirlemenin genellikle zor olduğu savunulmaktadır¹⁴.

Şirketlerin tabiiyetinin belirlenmesinde bir diğer yöntem olarak hissedarlar/ kontrol yeri kriteri ise şirketi üyelerinden ayıran ve ona kendi hak ve yükümlülüklerini veren şirket perdesinin bir istisnasıdır. Bu yaklaşım, ulusal güvenliği ve ekonomik çıkarları korumak amacıyla geliştirilmiş ve savaş zamanında düşman ticaretini ve mülk sahipliğini kontrol etmek için uygulanmıştır. Ancak bu kriterle ilgili bazı pratik zorluklar bulunmaktadır. Bireysel hissedarlarla yöneticilerin kimliğini ve uyruğunu tespit etmek giderek zorlaşmaktadır. Hisseleri dünyanın dört bir yanındaki hissedarlar arasında günlük olarak alınıp satılan birbiriyle ilişkili şirketlerin oluşturduğu kapsamlı ağlar, bunu karmaşık bir yöntem haline getirmektedir¹⁵.

⁸ Bu konuda örnek olarak Rana Plaza’da meydana gelen patlama verilebilir. Ana şirket daha ucuz maliyetlerle ve daha az sorumlulukla üretim yaptırmak için gelişmekte olan ülkelerde taşeron şirketlerle anlaşmaktadır. Bu durumda da Rana Plaza olayında olduğu gibi ciddi insan hakları ihlallerine sebep olmaktadır. Tedarik zincirindeki çok katımlı süreç sorumluların tespitini ve cezalandırılmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. NOLAN, Justine: “Rana Plaza: the collapse of a factory in Bangladesh and its ramifications for the global garment industry”, in Baumann-Pauly, Dorothée/Nolan, Justine (ed.) Business and Human Rights: From Principles to Practice, Routledge, London 2016.

⁹ KRAJEWSKI, s.16.

¹⁰ MUCHLINSKI, Peter: Multinational Enterprises and the Law, 2. Bası, Oxford University Press, Oxford 2007, s.83, 84; KRAJEWSKI, s.16, 17.

¹¹ WAAGSTEIN, s.363.

¹² WAAGSTEIN, s.363, 364.

¹³ WALLACE, Cynthia Day: The Multinational Enterprise and Legal Control: Host State Sovereignty in an Era of Economic Globalization, Martinus Nijhoff Publisher, The Hague 2002, s.134; WAAGSTEIN, s.364, 365.

¹⁴ WALLACE, s.134; WAAGSTEIN, s.365.

¹⁵ WAAGSTEIN, s.365, 366.

Bahsi geçen yöntemler, devlet uygulamasında ulusötesi şirketlerin tabiiyetinin belirlenmesine yönelik bazı kriterler oluşturmakta olup, pratikte her biri uygulanabilmektedir. Diplomatik koruma bağlamında, Uluslararası Adalet Divanı'nın Barcelona Traction davası, uluslararası hukukun "bir tüzel kişiliğin diplomatik koruma hakkını, kanunları uyarınca kurulduğu ve ülkesinde kayıtlı ofisinin bulunduğu devlete atfettiğini"¹⁶ ortaya koymaktadır. Barcelona Traction davasının temel öncülleri, Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanan Diplomatik Koruma Taslağında (2006) düzenlenmiştir. Bu tasarı üç yöntemi uygularken, ilk olarak, kuruluş yerine öncelik vermiştir. Ancak taslağa göre, şirket başka devletlerin vatandaşları tarafından kontrol ediliyorsa ve kuruluş devletinde önemli bir ticari faaliyeti yoksa yönetim ve mali kontrol yeri başka bir devlette bulunuyorsa yönetim yeri yöntemi uygulanmalıdır. Son olarak, hissedar yeri kriteri yalnızca istisnai durumlarda uygulanabilir¹⁷.

Bu açıklamalar, uluslararası hukukta şirketlerin tabiiyetini belirlemek için kullanılan yaklaşımlara ilişkin ortak bir düzenleme bulunmadığına işaret etmektedir. Sonuç olarak, hangi devletin bir şirketin menşe devleti olduğunu belirlemek zordur, çünkü bu devlet kuruluş devleti, yönetim devleti veya hissedarların devleti tarafından temsil edilebilir. Bu konuda esnek bir yaklaşımın belirlenmesi, mağdurların ulusötesi ihlallerine karşı farklı yerlerde hak talep edebilmelerine olanak tanıyacaktır¹⁸.

B. Şirketlerin Sınırötesi İhlallerini Önlemede Menşe Devletlerinin Rolü

Ev sahibi devletlerin genellikle zayıf hükümetlere sahip oldukları veya sosyal, işgücü ve çevresel kaygıları ele alan yasaları uygulama konusunda istekli olmadıkları ileri sürülmektedir¹⁹. Bu devletler güçlü koruyucu standartların uygulanması halinde iş dünyasının kendi ülkelerinden geri çekilmesi tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadır ki, bu çekilme ekonomilerini ciddi olarak etkileyecektir. Ev sahibi devletlerin insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmedeki yetersizliği veya isteksizliği, insan haklarının korunmasında önemli bir boşluğa yol açmaktadır²⁰. Ayrıca, ev sahibi devletin kapasitesi ne olursa olsun, genellikle daha zayıf bir ortak olan bağlı şirketi veya tedarikçiyi hedef alabileceği de unutulmamalıdır. Tedarikçinin aksine, ulusötesi şirketin ana şirketi, genellikle ev sahibi devletin erişim alanının dışında kalmaktadır. Ancak, genellikle daha güçlü bir küresel aktör olan bu şirket, insan hakları ihlallerinin meydana geldiği durumlarda sorumluluk taşımaktadır. İşte bu nedenle birçok insan hakları aktivisti ve akademisyeni, ana şirket veya küresel sipariş şirketi üzerinde doğrudan etkiye ve yargı yetkisine sahip oldukları için kişisel ve ülkesel yargı yetkisi ilkelerine dayalı olarak menşe devletlere yükümlülük yüklenmesini savunmaktadır²¹.

Bununla birlikte, ev sahibi devletlerin ulusötesi ticari faaliyetleri bağlamında insan hakları ihlallerine karşı koruma görevi ağırlıklı olarak ev sahibi devletlerin düzenleyici ve yargısal sistemlerindeki eksikliklere gönderme yapılarak gerekçelendirilirse, menşe devlet sorumluluğunun temelinde çok önemli bir unsur eksik kalır. Menşe devletler, kendi sorumlulukları nedeniyle insan haklarını korumak için bağımsız bir düzenleme yapma sorumluluğu taşımaktadır. Bu devletler küresel tedarik zincirlerinden ve ulusötesi şirketlerin yapısından fayda sağlamakta olup, bu fayda kısmen ulusötesi şirketlerin insan hakları risklerinin gerçekleştiği devletlere, yani ev sahibi devletlere kaydırılmasıyla ortaya çıkmaktadır²². Dolayısıyla, ulusötesi ticari faaliyetleri düzenlemeye yönelik bir menşe devlet yükümlülüğüne ilişkin durum, yalnızca ev sahibi devletlerdeki düzenleyici başarısızlık veya adli eksikliklere değil, menşe devletlerin bağımsız durumuna da dayanmaktadır. Aslında, menşe devletlerin ulusötesi ticari faaliyetleri düzenleme konusundaki isteksizliği, diğer ülkelerdeki insan hakları ihlallerine yol açmaktadır. İnsan hakları yükümlülükleri, değer zinciri boyunca menşe ve ev sahibi devletlerde birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmelidir²³.

Sonuç olarak hem ev sahibi devletteki yeterli düzenleme yapma eksiklikleri hem de menşe devletin bu durumdan fayda sağlayıp, kendi tabiiyetindeki şirketlerin sınırötesi insan hakları ihlallerine göz yumarak ekonomik gelirlerini artırması, sorunun temeli olarak gösterilebilir. Bu kapsamda yerel bazı düzenlemeler geçmeden önce sorun uluslararası hukuk kapsamında incelenecektir. Doktrinde bir görüş bu konuda uluslararası hukukta yükümlülüklerin olduğunu veya olması gerektiğini savunurken diğer görüş bunun karşısındadır.

IV. ULUSÖTESİ ŞİRKETLERİ DÜZENLEMEDE SINIRÖTESİ YÜKÜMLÜLÜK TARTIŞMASI

A. Uluslararası Hukukta Yükümlülük Lehine Görüşler

Ulusötesi şirketlerin dahil olduğu sınırötesi insan hakları ihlallerini önlemek için menşe devlet yükümlülüklerinin önemli bir savunucusu Olivier De Schutter olmuştur. De Schutter, bu kapsamda "Ulusötesi Şirketlerin İnsan Hakları İhlalleriyle Mücadeleye İlişkin Sözleşme" akdedilmesi önerisinde bulunmuştur. Bu sözleşme, ev sahibi devlet, kendi yargı yetkisi altında bu hakları korumak için harekete geçmediği ve mağdurlar için etkili hukuk yolları oluşturmadığı zamanlarda, tüzel kişilerin ciddi insan hakları ihlallerini engellemek için menşe devletin kendi iç hukukuna uygun olarak gerekli olabilecek tedbirleri

¹⁶ International Court of Justice, The Barcelona Traction, Light, and Power Company, Limited, (1962), Reports 1970, para 70.

¹⁷ UN International Law Commission, Draft articles on Diplomatic Protection, 2006, m.9, 11. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_8_2006.pdf (Erişim: 12.03.2024).

¹⁸ WAAGSTEIN, s.367.

¹⁹ AUGENSTEIN/KINLEY, s.271.

²⁰ BERNAZ, Nadia: "Enhancing Corporate Accountability for Human Rights Violations: Is Extraterritoriality the Magic Potion?", Journal of Business Ethics, 117, 2013, s.494

²¹ KRAJEWSKI, s.23.

²² AUGENSTEIN/KINLEY, s.279.

²³ KRAJEWSKI, s.23, 24.

almakla yükümlü olduğunu düzenleyecektir. Bu şekilde ulusötesi şirketlerin düzenlenmesinde ev sahibi devlet ile menşe devlet arasında sorumluluklar net bir şekilde paylaşılacaktır. Ev sahibi devlet birincil sorumluluğu elinde bulundururken, menşe devlet ulusötesi şirket üzerinde ikincil bir sorumluluk taşıyacaktır²⁴.

De Schutter'e göre, 2016 yılında artık iş dünyası ve insan hakları alanında beklenen değişim gerçekleşmiştir. Ona göre, devletlerin ülke dışı insan hakları yükümlülükleri ve özellikle de etkileme konumunda oldukları şirketler nerede faaliyet gösterirlerse gösterirler, kontrol etme yükümlülükleri o kadar sağlam bir hale gelmiştir ki, artık Birleşmiş Milletler (BM) Rehber İlkeleri'nin²⁵ "çıtayı uluslararası insan hakları hukukunun mevcut durumunun açıkça altına çektiğini" söylemek mümkündür²⁶. Augenstein ve Kinley'in de benzer şekilde belirttiği üzere, sınırötesi devlet yükümlülükleri sorunu Rehber İlkelerin geliştirilmesinin çeşitli aşamalarında belirgin bir şekilde öne çıkmasına rağmen, sorunun etkili bir şekilde çözümü göz ardı edilmiştir²⁷.

Devletlere sınırötesi yükümlülükler yüklenebilmesi için bunun uluslararası hukukta da temellendirilmesi gerekecektir. Bu kapsamda aleyhe olan görüşler, ülkesel egemenlik doktrinine²⁸ dayanmaktadır²⁹. Ancak, uluslararası hukuk kapsamında egemenlik mutlak değildir. Aslında, bir devlet topraklarını başka bir devlete zarar vermek için kullanamaz. Roma hukukundaki "zarar vermeme" ilkesinin (*sic utere tuo ut alienum non laedas*) kökeni tartışmalı olsa da ilkenin çeşitli hukuk rejimlerinde ortak olduğu genel olarak kabul edilmektedir³⁰. Uluslararası hukukta zarar vermeme kuralı en belirgin şekilde 1941 gibi erken bir tarihte Trail Smelter tahkiminde ifade edilmiştir;

"hiçbir Devlet, durumun ciddi olması ve zararın açık ve ikna edici kanıtlarla ortaya konması halinde, topraklarını bir başkasının topraklarında veya topraklarındaki mallarda veya kişilerde duman yoluyla zarara yol açacak şekilde kullanma veya kullanılmasına izin verme hakkına sahip değildir."³¹

Uluslararası çevre hukukunun yanı sıra uluslararası ceza hukuku ve terörizmde de benzer düzenlemeler görülmektedir. Uluslararası ceza hukuku, devletlere, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar veya soykırım suçunu işlemiş kişilere sığınak sağlamamalarını, bunun yerine onları ya iade etmeleri ya da yargılamaları (*aut dedere aut judicare*) gerektiği yönünde düzenlemeler getirmiştir³².

Devletin diğer devletler üzerindeki her önemli olumsuz etkiyi önlemeyi amaçlamasını gerektiren genel geçer bir uluslararası hukuk ilkesi çıkarmak için çok erken olabilir. Şu ana kadar bu ilkeyi, insan hakları mahkemeleri veya komiteleri tarafından destekleyici bir uygulamanın bulunmadığı belirtilmelidir. Bununla birlikte, bu ilkeye dayanılarak devletlerin, bireylerin kendi topraklarını kullanarak diğer devletler üzerinde önemli olumsuz etkileri olan faaliyetlerde bulunmalarını engellemeleri gerektiği anlayışı temellendirilebilir³³.

Her ne kadar bu ilke menşe devlete yükümlülük yüklemek için şu anda iş dünyası ve insan hakları alanında kullanılsa da farklı girişimlerle yükümlülük yükleme çabaları devam etmektedir. Bu çabalardan en önemlilerinden birinin Maastricht İlkeleri³⁴ olduğu söylenebilir. Maastricht İlkeleri, 28 Eylül 2011'de, aralarında uluslararası ve bölgesel insan hakları organları, mevcut ve eski üyelerinin yanı sıra BM'nin İnsan Hakları Konseyi'nin eski ve o dönemdeki Özel Raportörlerini de bulunduran, dünyanın her bölgesinden 40 uluslararası hukuk uzmanı tarafından yayımlanmıştır. Maastricht İlkeleri, bağlayıcılığı olmamasına rağmen, uluslararası hukuka dayanarak devletlerin sınır ötesi yükümlülüklerini açıklamada önem teşkil etmektedir³⁵.

Devletlerin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Sınırötesi Yükümlülüklerine İlişkin Maastricht İlkeleri'nin 24. maddesine göre,

"Tüm Devletler, ilke 25'te belirtildiği üzere, özel kişi ve kuruluşlar ile ulusötesi şirketler ve diğer ticari işletmeler gibi düzenleme yapma konumunda oldukları Devlet dışı aktörlerin ekonomik, sosyal

²⁴ DE SCHUTTER, Oliver: "Sovereignty-plus in the era of interdependence: toward an international convention on combating human rights violations by Transnational Corporations", in Bekker, Pieter H.F./Dolzer, Rudolf/Waibel, Michael (ed.), Making Transnational Law work in the Global Economy: Essays in Honour of Detlev Vagts, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s.276.

²⁵ UN Human Rights Council, "Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations 'Protect, Respect and Remedy' Framework", md.2.

²⁶ METHVEN O'BRIEN, Claire: "The Home State Duty to Regulate the Human Rights Impacts of TNCs Abroad: A Rebuttal", Business and Human Rights Journal, 3(1), 2018, s.50.

²⁷ AUGENSTEIN/KINLEY, s.273.

²⁸ Ülkesel egemenlik doktrinine göre, devletlerin sınırları içerisinde yargı yetkisine sahip olması onun temel bir özelliği olup, bu durum egemenliklerinin yansımasıdır. Bkz. SHAW, Malcolm N.: International Law, 9. Bası, Cambridge University Press, Padstow 2021, s.555.

²⁹ Krajewski, ev sahibi devletin belirli insan hakları yükümlülükleri ile bağlı olduğunda menşe devletin bununla uyumlu bazı düzenlemeler yaparak sınırötesi faaliyetlerde bunlara uyulmasını talep etmesinin içişlerine karışma yasağını ihlal etmeyeceği ve egemenliğe aykırı olmadığını ifade etmektedir. Örneğin, bir ev sahibi devlet, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 8. maddesinin 1. paragrafını ihlal ederek sendika kurulmasını yasaklarsa, bu devlet, diğer bir devletin ilgili insan hakları sözleşmesi kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlamayı amaçlayan faaliyetlere girişmesi durumunda müdahale etmeme ilkesine dayanamaz. KRAJEWSKI, s.30.

³⁰ KRAJEWSKI, s.24.

³¹ UN, Trail smelter case (United States v. Canada), Awards of 16 Nisan 1938 ve 11 Mart 1941, Reports of International Arbitral Awards, s.1965.

³² PAZARCI, Hüseyin: Uluslararası Hukuk, 11. Bası, Turhan Yayınevi, Ankara 2012, s.207 vd.

³³ METHVEN O'BRIEN, s.64, 65.

³⁴ Maastricht Principles on Extraterritorial Obligations of States in the area of Economic, Social and Cultural Rights, https://www.etoconsortium.org/wp-content/uploads/2023/01/EN_MaastrichtPrinciplesETOs.pdf. (Erişim: 30.12.2023).

³⁵ Maastricht Principles, md.4.

ve kültürel haklardan yararlanmayı geçersiz kılmamalarını veya zedelemelerini sağlamak için gerekli tedbirleri almalıdır...”³⁶

25. maddede bu yükümlülüklerin sadece devletlerin kendi sınırları ile sınırlı olmadığı sınırötesi ihlallerde de geçerli olacağı belirtilmiştir³⁷. Maastricht İlkeleri'nin diğer maddelerinde ise, sınırötesi yükümlülüklerin koşulları ve hangi durumlarda geçerli olacağı gibi düzenlemeler yer almaktadır. Bu düzenlemeler şirketlerin sınırötesi insan hakları ihlalleri için menşe devlete yükümlülük yüklemek için şüphesiz önemli bir çabadır. Fakat Maastricht İlkeleri'nin bağlayıcılığı olmayıp, bu yükümlülüklerle uyulmasına ilişkin devletlerin herhangi bir taahhüdü de yoktur. Bu sebeple düzenlemenin uluslararası hukukta menşe devletlere sınırötesi yükümlülükler yüklediğini söylemek mümkün değildir.

Başka bir uluslararası düzenleme olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından menşe devletlere sınırötesi yükümlülükler yükleyen 24 No'lu Genel Yorum'da ise, şu ifadeler yer almaktadır; “Sınırötesi yükümlülükler, bir taraf devletin, uluslararası hukukun dayattığı sınırlara uygun olarak, kendi topraklarında ve/veya yetki alanında yerleşik şirketlerin faaliyetlerini kontrol ederek, kendi toprakları dışında bulunan durumları etkileyebilmesi durumunda ortaya çıkar ve böylece kendi ulusal toprakları dışında ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan etkili bir şekilde yararlanılmasına katkıda bulunabilir.”³⁸

Genel yorumlar hukuksal bağlayıcılığı olmayan, devletlerce yol gösterici olması için ortaya konan açıklamalardır. Her ne kadar genel yorumlar bağlayıcı bir nitelik taşımasa da³⁹ şirketlerin sınırötesi ihlallerine karşı devletlere sınırötesi yükümlülükler atfeden bir belge olması sebebiyle önem arz etmektedir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi genel yorumunda yükümlülüğün ne zaman doğacağına vurgu yaparak, bunu iki koşula bağlamıştır. İlk olarak, menşe devletin olayın meydana gelmesini engelleyebilecek makul önlemleri almamış olması gerekmektedir. İkinci olarak, böyle bir ihlalin meydana gelmesi öngörülebilir olmalıdır. Komite, genel olarak öngörülebilir bir riske örnek olarak madencilik endüstrisindeki insan hakları riskini vermiştir⁴⁰. Fakat daha önce belirtildiği üzere bunların tavsiye niteliğinde düzenlemeler olduğu söylenebilir.

Son olarak Krajewski'ye göre, genel bir insan hakları perspektifinden bakıldığında, insan haklarını koruma görevinin devletin topraklarında yaşayan bireylerin insan haklarıyla sınırlı olması gerektiğini savunmak zor görünmektedir. Geniş bir koruma sağlanırsa insan hakları daha iyi korunacaktır. Bununla birlikte, bir devletin kendi toprakları dışında yaşayanların haklarını da dikkate almaması gerektiği fikrini destekleyecek normatif bir ilke yoktur⁴¹. Aslında, insan haklarının evrenselliği fikri, devletin yükümlülüklerini kendi topraklarında meydana gelen olaylarla sınırlandırmak için makul bir argüman olamayacağını göstermektedir⁴². Krajewski, insan haklarının ülkesel değil ilişkisel bir kavram olarak yeniden inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Baskın soru “İnsan hakları nerede uygulanır?” değil, “İnsan hakları kimi korur?” olmalıdır. Bu, insan hakları hukukunda ülkesel bir yaklaşım yerine işlevsel bir yargı yetkisi anlayışına yol açabilir⁴³. İnsan Hakları Komitesi'nin 1981 gibi erken bir tarihte, ünlü Lopez Burgos davasında, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de yargı yetkisine yapılan atfın “ihlalin gerçekleştiği yere değil, daha ziyade birey ile Devlet arasındaki ilişkiye” yönelik olduğu belirtilmiştir⁴⁴.

Tüm bu açıklamalar, uluslararası hukukta menşe devletin şirketlerin sınırötesi ihlallerini engellemek için düzenleme yapabilmesini savunmaktadır. Doktrinde savunulan diğer bir görüş ise, menşe devletin ev sahibi devletin egemenlik alanına müdahale eden bir yasa yürürlüğe koyamayacağı yönündedir. Bunun iç işlerine karışma yasağının ihlali olduğu belirtilerek, uluslararası hukukun temelleriyle de çeliştiği ifade edilmiştir.

B. Uluslararası Hukukta Yükümlülük Aleyhine Görüşler

Devletlerin hem bireyleri hem de tüzel kişilerin davranışlarını, kendi iç hukuku aracılığıyla düzenleme konusunda uluslararası hukuka dayanan ve onunla sınırlı olan yetkisi vardır. Her devlet kendi kamu düzeni içerisinde egemenlik gücünü kullanarak bu hakkını kullanabilir. Buna göre, her devletin

³⁶ Maastricht Principles, md.24.

³⁷ Maastricht Principles, md.25.

³⁸ UN Economic and Social Council, General Comment No. 24 on State Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in the Context of Business Activities, E/C.12/GC/24, 2017, par. 33. BM Ulusötesi Şirketler Normları Taslağı da benzer şekilde iş dünyası ve insan hakları alanında sınırötesi yükümlülüklerin olmasına ilişkin düzenlemeler yapmıştır. Fakat Taslak kabul edilmemiş olup, hükümleri de uygulanmamıştır.

³⁹ ALGAN, Bülent: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yayınevi, Ankara 2007, s.187, 188.

⁴⁰ “General Comment No. 24 on State Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in the Context of Business Activities”, par. 32.

⁴¹ KRAJEWSKI, s.26; AIHM'nin, AIHS'nin ülkesel uygulama (m.1) konusundaki yaklaşımına çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıca değinilecektir. Fakat bu kuralın da istisnalarının olduğunu şimdiden belirtilmelidir.

⁴² DEVA, s.1085; KANALAN, İbrahim: “Extraterritoriale Staatenpflichten jenseits der Hoheitsgewalt Ein neues Konzept für umfassende extraterritoriale Staatenpflichten”, Archiv des Völkerrechts, 52 (4), 2014, s.506.

⁴³ KRAJEWSKI, s.26. Augenstein ve Kinley'e göre de benzer şekilde, asıl soru devletlerin doğrudan sınırötesi yargı yetkisi veya sınırötesi etkileri olan yerel tedbirler kullanıp kullanmadıkları ile ilgili değildir. Bunları insan haklarını korumak için kullanıp kullanmadıklarıdır. Bu soru, küreselleşen ekonomiler ile devletlerin oluşturduğu uluslararası bir düzen arasındaki gerilim alanında insan haklarının korunmasının rolü ve konumuna ilişkin ülkesel bir meseleye vurgu yapmaktadır. İnsan hakları küresel ekonominin gücünü kucaklamalıdır, ancak bu güç aynı zamanda insan haklarının kapsayıcı hedeflerini destekleyecek şekilde kullanılmalıdır. AUGENSTEIN/KINLEY, s.279, 280.

⁴⁴ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Sergio Euben Lopez Burgos v. Uruguay, 1981, UN. Doc. Supp. No. 40 (A/36/40) para 181.

egemenlik sınırları içerisinde yargı yetkisi kural olarak vardır. Yargı yetkisinin sınırlanması kullanımı ise istisnadır⁴⁵.

Tüm devletler sınır tanımaksızın ulusötesi düzenlemelerini genişletirlerse, sonuçta her biri sözde küresel erişime sahip, insan haklarına zarar veren belgeler de dahil olmak üzere birbirleriyle çelişen düzenlemeler ortaya çıkabilir. O halde, iş dünyası ve insan hakları alanında ulusötesi düzenlemelerin genişletilmesi, sadece faydaları değil, riskleri de göz önünde bulundurularak dikkatle gerçekleştirilmelidir⁴⁶.

AİHS'nin 1. maddesi; "Yüksek Sözleşmeciler Tarafından kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, bu Sözleşme'nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar." şeklinde düzenlenmiştir. Buna göre, devletlerin yetki alanı esas olarak sınırlarının içerisinde kapsamakla birlikte, bunun ötesinde de sorumluluklarının doğabileceği durumlarla karşılaşılabilir. Devletlerin sınırları içerisindeki egemenlik yetkisine vurgu yapan başka bir sözleşme ise, BM Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'dir. Sözleşme madde 2/1 şu şekilde düzenlenmiştir;

"Bu Sözleşmeye Taraf her Devlet, bu Sözleşmede tanınan hakları ... herhangi bir nedenle ayrımcılık yapmaksızın, kendi toprakları üzerinde bulunan ve egemenlik yetkisine tabi olan bütün bireyler için güvence altına almayı bu ve haklara saygı göstermeyi taahhüt eder."

Bu düzenlemeler esas olarak devletlerin sınırları içerisindeki egemenliklerine atıfla, yetki alanları içerisinde hak ve yükümlülüklerini vurgulamaktadır.

Devletler, bazı bağlayıcı faktörlerin bulunduğu durumlarda, kendi sınırlarının ötesinde bulunan tarafların hak ve ödevlerini etkileyen kurallar çıkarabilirler. Böyle bir bağlantı, örneğin vatandaşlık yoluyla sağlanabilir. Devletin hayati çıkarlarına zarar verilebilecek durumlarda (koruma ilkesi) veya bir bütün olarak uluslararası topluluğa zarar vererek, onun üyelerinden biri olarak devleti dolaylı olarak etkileyecek durumlarda (evrensel yargı yetkisi) da bu bağlantının olduğu söylenebilir.⁴⁷ Fakat bu durumlar azınlıkta olup, istisnadır.

İnsan hakları sözleşmelerinde yargı yetkisi, uluslararası kamu hukuku kapsamındaki genel yargı yetkisine benzese de ondan bazı noktalarda ayrılmaktadır. İnsan hakları hukukunda yargı yetkisi daha geniş değerlendirilebilmektedir. Örneğin, devletlerin sınırları içerisindeki yabancılara koruma sağlaması gerekirken, sınır ötesinde de fiili güç ve kontrol gibi kriterleri sağlaması halinde yükümlülüğü doğabilmektedir⁴⁸.

Uluslararası hukukta yargı yetkisinin sınırlanması faaliyetlerde doğabilmesi için mekânsal model (*spatial model*) ve kişisel model (*personal model*) olmak üzere iki model ileri sürülmektedir. Bir devletin kendi sınırlarının ötesinde bazı coğrafi alanlar üzerinde "etkili kontrolüne" dayanan yargı yetkisi mekânsal model, bir devletin kendi toprakları dışında bir birey üzerinde otorite veya kontrol uyguladığı yargı yetkisi ise kişisel model olarak adlandırılır⁴⁹.

İlk modelin bir örneği, AİHM'nin Loizidou davasında görülmektedir. Dava, 1974 yılında Türk ordusunun Kuzey Kıbrıs'ta kontrolü sağlamasının ardından, Kıbrıslı Rum nüfusunu etkileyen kamulaştırma ve ardından bir bölge sakininin evini geri alma çabalarından kaynaklanmıştır. Ön itirazlar aşamasında, "başvuran tarafından şikâyet edilen konuların, ulusal toprakları dışında meydana gelmesine rağmen Türkiye'nin yargı yetkisi kapsamına girip giremeyeceği" sorusu ele alınmıştır. Mahkeme şu kararı vermiştir: "Her ne kadar 1. madde Sözleşme'nin kapsamına sınırlar koysa da yargı yetkisi kavramı Yüksek Sözleşmeciler Tarafından ulusal topraklarıyla sınırlı değildir..."⁵⁰.

Yakın tarihli bir diğer dava olan Al-Saadoon ve Mufdhi/ Birleşik Krallık, Irak'ta Birleşik Krallık güçleri tarafından gözaltına alınan Iraklı başvuru sahiplerinin, kendilerini ciddi bir ölüm riskine maruz bırakacağı gerekçesiyle Iraklı yetkililere teslim edilmelerine itirazı üzerinedir. Olay her ne kadar Irak sınırlarında olsa da Mahkeme Birleşik Krallık'ın, Irak topraklarında askeri güç kullandığı ve bu topraklarda kontrol sahibi olduğuna dayanarak yargı yetkisini geniş yorumlamıştır⁵¹. Mekânsal modele ilişkin bu örnekler benzer birçok dava vardır⁵².

İkinci bir model olan kişisel model de sınırlanması insan hakları ihlallerinde devlete yükümlülük yükleyen bir modeldir. Buna yönelik bir örnek olarak İnsan Hakları Komitesi'nin önüne gelen Lopez Burgos/Uruguay başvurusu olup; bu başvuru Uruguay vatandaşı bir kişinin Arjantin'de Uruguay görevlileri tarafından kaçırılması ve alıkonulmasına ilişkindir. BM İnsan Hakları Komitesi, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi 2. maddesinin uygulanabilirliğini şart koşan yargı yetkisi kuralına ilişkin olarak, "bir taraf Devletin kendi görevlilerinin başka bir Devletin topraklarında gerçekleştirdiği Sözleşme

⁴⁵ KANALAN, s.500, 501; METHVEN O'BRIEN, s.56; BERNAZ, s.495.

⁴⁶ CASSEL, Doug: "State jurisdiction over transnational business activity affecting human rights", in Deva, Surya/ and Birchall, David (ed.) Research Handbook on Human Rights and Business, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2020, s.206.

⁴⁷ METHVEN O'BRIEN, s.52.

⁴⁸ ZERK, Jennifer A.: "Extraterritorial jurisdiction: lessons for the business and human rights sphere from six regulatory areas." Corporate Social Responsibility Initiative Working Paper No. 59. Cambridge, MA: John F. Kennedy School of Government, Harvard University, 2010, s.18 vd.

⁴⁹ METHVEN O'BRIEN, s.59 vd.

⁵⁰ AİHM, Case of Loizidou v Turkey (Preliminary Objections), 1995, 15318/89.

⁵¹ AİHM, Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom, 2010, 61498/08.

⁵² METHVEN O'BRIEN, s.57 vd.

kapsamındaki hak ihlallerinden sorumlu tutulamayacağı anlamına gelmemektedir” şeklinde bir hüküm vermiştir.⁵³

Benzer şekilde, Öcalan/Türkiye başvurusu, başvuranın Nairobi havaalanının uluslararası bölgesinde bulunan bir uçakta Türk yetkililer tarafından Türkiye’ye getirilmesi daha sonra tutuklanıp, yargılanması ve ölüm cezasına çarptırılması sebebiyle yapılmıştır. AIHM’nin bu konudaki kararı ise şu şekildedir,

“Kenyalı yetkililer tarafından Türk yetkililere teslim edilmesinin hemen ardından başvuranın etkin Türk otoritesi altında olduğunu ve her ne kadar bu olayda Türkiye otoritesini kendi toprakları dışında kullansa da bu Devletin yargı yetkisi kapsamında sayılmalıdır”⁵⁴.

Her ne kadar bu davalara dayanılarak şirketlere ilişkin sınırötesi ihlallerinden menşe devletin yükümlülüğü temellendirilmeye çalışılsa da sınırötesi insan hakları yargı yetkisinin talep edildiği ve insan hakları mercilerince onaylandığı bugüne kadarki tüm durumlar, tipik olarak devlet görevlilerinin faaliyetleriyle ilişkilidir. Bu davalar askeriye, polis, güvenlik personelinin veya temsilcilerinin faaliyetleri ve devlet görevlilerinin tutuklama, gözetim, alma gibi sınırötesi eylemleriyle alakalıdır⁵⁵. Ayrıca diğer bir aranan kriter de devletin kendi sınırlarının ötesindeki alanlarda etkili kontrole sahip olmasıdır ki, bunun da şirketlerin faaliyetleri sebebiyle var olması genellikle çok zordur. Şu ana kadar herhangi bir uluslararası insan hakları mahkemesi de şirket faaliyetleri sebebiyle menşe devlete bir yükümlülük yüklenmemiştir. Bu sebeple uluslararası hukukta şirketlere yüklenmiş böyle bir yükümlülüğün var olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

Bu görüşü savunanlar ayrıca böyle bir sınırötesi düzenlemenin ulusal egemenliğin ve dolayısıyla iç işlerine karışmama ilkesinin ihlali olabileceğini de ileri sürmektedir⁵⁶. Bu iddialar ise BM Antlaşması madde 2/7’ye dayandırılarak, devletlerin yetki alanlarına müdahale edilemeyeceği belirtilmektedir⁵⁷. Gerçekten de ülke dışı etkileri olan ulusal tedbirlerin tasarlanmasında ölçülü ve makul olunması gerekli olup, bu düzenlemelerin ev sahibi devletin egemenliğini ihlal etmemesi için konuya titizlikle yaklaşılması gerekir⁵⁸. İhlal durumu esas olarak ev sahibi devlet ve menşe devletin yasalarının çatışmasından kaynaklanabilir. Ancak, insan hakları normlarının yerel düzenlemelerden ziyade evrensel normlar olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, bu normların evrensel kabul gördüğünü ve çatışma olasılığının düşük olduğunu ifade edebiliriz⁵⁹. Kanaatimizce iç işlerine karışmama ilkesinin ihlal olasılığının mevcudiyetine rağmen, menşe devletlerin düzenlemelerinin ölçülü ve insan haklarını koruma saikiyle yapılması bu durumu engelleyecektir.

Son olarak iş dünyası ve insan hakları alanında en önemli metinlerden biri olan BM Rehber İlkeleri⁶⁰ de böyle bir yükümlülüğün olmadığını destekler niteliktedir. Rehber İlkelerin 2. maddesinin yorumu şu şekildedir;

“Günümüzde devletler uluslararası insan hakları hukuku kapsamında kendi bölge ve/veya yetki alanlarındaki şirketlerin sınırötesi ticari faaliyetleri genel olarak düzenlemek zorunda değildir. Ancak geçerli bir yargısal dayanak bulunması durumunda, bunu yapmaları da yasak değildir. Bazı insan hakları antlaşma kurumları, bu bağlamda, menşe devletlerin kendi yetki alanlarındaki şirketlerin sınırötesi ihlallerini önlemek üzere adımlar atmalarını tavsiye etmektedir...”⁶¹.

Görüldüğü gibi belgede bu konu açık bir şekilde düzenlenmiştir. Bu kapsamda, devletler yargısal bir dayanak olması halinde şirketlerin sınırötesi faaliyetlerine ilişkin düzenlemeler yapabilirler. Fakat bunun bir zorunluluk olmadığı⁶², ihtiyari bir durum olduğu belirtilmiştir. Yani menşe devletin şirketlerin insan hakları ihlallerine ilişkin düzenleme yapmak için uluslararası hukukta herhangi bir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Fakat özellikle bazı gelişmiş devletler bu düzenlemeleri ihtiyari olarak yapmaktadır. Rehber İlkeler’de düzenlendiği gibi uluslararası hukukta da bu konuda ihtiyari düzenleme yapılmasının önünde bir engel olmayıp, aksine buna ilişkin tavsiyeler⁶³ de bulunmaktadır⁶⁴.

⁵³ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Sergio Euben Lopez Burgos v. Uruguay, 1981, UN. Doc. Supp. No. 40 (A/36/40).

⁵⁴ Dava için bkz. Öcalan v Turkey [2005] ECHR 46221/99 para 91. Daha fazla örnek için bkz. METHVEN O’BRIEN, s.59, 60.

⁵⁵ METHVEN O’BRIEN, s.55.

⁵⁶ METHVEN O’BRIEN, s.52, 53. Deva, sınırötesi düzenlemelerin emperyalizm ve sömürgecilikle bağdaştırılarak olumsuz çağrışımlar yapabileceğini belirtmiştir. Fakat bu ve benzeri endişeler artık birbirine bağlı ve bağımlı bir dünyada, özellikle de sınır ötesi düzenlemeler devletler tarafından üzerinde mutabık kalınan ortak hedefler doğrultusunda yapıyorsa çok da yerinde değildir. DEVA, s. 1084.

⁵⁷ BERNAZ, s.495.

⁵⁸ ZERK, 215 vd.

⁵⁹ Deva, s.1086.

⁶⁰ UN Human Rights Council, “Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations ‘Protect, Respect and Remedy’ Framework”, md.2.

⁶¹ UN Human Rights Council, “Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations ‘Protect, Respect and Remedy’ Framework”.

⁶² BERNAZ, 510.

⁶³ CASSEL, s.210 vd.

⁶⁴ UN Human Rights Council, “Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations ‘Protect, Respect and Remedy’ Framework”, md.2. AB Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespiti Direktifi’nin, AB için yükümlülük getirme çalışmaları ve bunun yasalama sürecine çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilecektir. Bu düzenleme uluslararası hukukta menşe devlete yükümlülükler getirmesi açısından mevcut düzenlemelerden ayrılmakta olup, öncü bir gelişmedir.

V. MENŞE DEVLET DÜZENLEMELERİ

İş dünyası ve insan hakları alanında son yıllarda koruma sağlamak amacıyla uluslararası belgelerin ve devletlerin sıklıkla başvurduğu bir araç, insan hakları durum tespiti (*human rights due diligence*)⁶⁵. Bu tür düzenlemeler şirketleri, insan hakları risklerini değerlendirmeye, insan hakları ihlallerini araştırmaya, eylem planları benimseyip bunları raporlamaya zorlayacaktır⁶⁶. Ulusötesi şirketlerin sınırötesi insan hakları ihlalleri için menşe devlet düzenlemeleri genel olarak insan hakları durum tespitine ilişkindir. Bu çerçevede, çalışmanın kapsamı dikkate alındığında tüm menşe devlet düzenlemelerinin incelenmesi mümkün olmayacağından, yeterli örnek teşkil edebilecek bazı insan hakları durum tespit yükümlülükleri ele alınacaktır.

Fransa, 2017'nin Mart ayında Şirket Teyakkuz Görevi Kanununu (*The Corporate Duty of Vigilance Law*) kabul ederek, kurumsal insan hakları ve çevresel etkiler için durum tespit zorunluluğu getiren ilk ülkelerden biri olmuştur⁶⁷. Yasa, yabancı ana şirketlerin bağlı şirketleri de dâhil olmak üzere Fransa'da kayıtlı bir ofisi olan büyük şirketlere durum tespit yükümlülükleri getirmektedir. Bu yükümlülükler, doğrudan veya dolaylı olarak kontrol edilen tüm şirketlerin yanı sıra, kurulan ticari ilişkiler dâhilinde alt yüklenicilerin ve tedarikçilerin faaliyetlerini de kapsamaktadır. Kanunun 1. maddesinde, riskleri belirlemek ve insan haklarına, temel özgürlüklere, bireylerin sağlık, güvenlik haklarına ve çevreye ciddi zarar verilmesini önlemek için makul durum tespiti önlemlerini içermesi gereken bir teyakkuz planını (*plan de vigilance*) yürürlüğe koymak, uygulamak ve açıklamak gibi üç yönlü bir yükümlülük düzenlenmiştir. Yine Kanunun 1. maddesine göre bunların ihlali durumunda, sivil toplum kuruluşları da dâhil olmak üzere ilgili taraflar şirketlere bildirimde bulunabilir ve ardından ceza ödemelerini gerektiren bir ihtiyati tedbir talep edebilir⁶⁸. Bu Kanun sayesinde yabancı mağdurlar da küresel tedarik zincirindeki insan hakları ihlalleri ve çevresel zararlar için Fransa'daki ana şirkete dava açabileceklerdir.

Şirket Teyakkuz Görevi Kanununu uyarınca şirketlere karşı davalar açılmaya başlanmış olup, bu kapsamda yargı içtihatları henüz az olmasına rağmen oluşmaya başlamıştır. Paris İlk Derece Mahkemesi (*Tribunal judiciaire de Paris*), 28 Şubat 2023 tarihli kararında bu kanunu uygulama fırsatı bulmuştur. Fakat davacıların taleplerinin kabul edilemez bulunmuş olup, esasa ilişkin bir karar verilmemiştir⁶⁹.

Fransa'da Mahkeme'nin teyakkuz planının ihlal edilmesi sebebiyle ilk kez 5 Aralık 2023 tarihinde esastan hüküm vermiştir. Bu kapsamda Fransız telekomünikasyon sendikası Sud PTT, 2020 yılında Fransız posta servisi La Poste'ye karşı, Fransa'daki kendi operasyonlarındaki taşeronlarla ilgili insan hakları risklerini yeterince ele almayarak, Şirket Teyakkuz Görevi Kanununu ihlal ettiği gerekçesiyle mahkemeye başvuru yapmıştır. Mahkeme esas incelemesinin ardından şirketin planının yasaya aykırı olduğunu belirtilerek, değiştirilmesi yönünde hüküm verilmiştir⁷⁰.

Paris Temyiz Mahkemesi (*Cour d'appel de Paris*) ise, ilk kez Fransa Şirket Teyakkuz Görevi Kanununu kapsamında başvuru yapılan TotalEnergies, Suez ve EDF'ye ilişkin üç başvuruyu 18 Haziran 2024'te incelemiştir. TotalEnergies'nin, Paris Anlaşması doğrultusunda sera gazı emisyonlarını azaltması için mahkemeye başvurulmuştur. Suez, Şili'deki bir fabrikada meydana gelen ve suları kirlettiği ve 140,000 kişiyi etkilediği iddia edilen arızayla ilgili davalarla karşı karşıyadır. EDF Energy ise, enerji şirketinin dev bir rüzgâr çiftliği kurmayı planladığı bölgedeki yerli topluluklara danışmamakla suçlanmaktadır. Mahkeme, 18 Haziran 2024'te EDF ve TotalEnergies ilişkin davaları kabul edilebilir bulurken, Suez davasının kabul edilemez olduğunu hükmetmiştir. EDF ve TotalEnergies aleyhine olan iddiaları haklı bulunarak, ilk derece mahkemelerini kararları bozulmuştur. Temyiz Mahkemesi'nin bu kararları davaların esastan incelenmesine olanak tanıyarak, şirketlerin durum tespiti yükümlülüklerini yönetme biçimlerinde önemli değişikliklere yol açabilecektir⁷¹.

Ülkemiz açısından da önem teşkil eden bir dava ise hala yargılama aşamasındadır. Sherpa, Action Aid France ve Türk sendikası Petrol-İş ve 34 eski çalışanı tarafından Yves Rocher ve Türkiye'deki bağlı şirketi Kosan Kozmetik'e dava açılmıştır. Şirketler, Şirket Teyakkuz Görevi Kanununu kapsamındaki yükümlülükleri olan sendikaya üye olma özgürlüğünü ve işçi haklarını ihlal etmekle suçlanmaktadır⁷². Menşe devleti Fransa olan Yves Rocher'un bağlı şirketi Kosan Kozmetik, sınırötesinde (Türkiye) ihlalleri ilişkin durum tespit yükümlülüklerini yerine getirmemekle suçlanmaktadır. Henüz dava sonuçlanmamasına

⁶⁵ İnsan hakları durum tespiti yerine daha genel bir ifade olan özen yükümlülüğünün kullanılması görüşü için bkz. YÜCEL DERİCİLER, Özge: Uluslararası Esnek Hukuktan Bağlayıcı Hukuka Şirketler ve İnsan Hakları, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2023, s.139.

⁶⁶ KRAJEWSKI, s.37.

⁶⁷ TARMAN, Zeynep Derya: "İş Dünyası ve İnsan Hakları: Zorunlu İnsan Hakları Durum Tespit Yükümlülükleri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 71(3), 2022, s.1202, 1203.

⁶⁸ Kanunun İngilizce çeviri metni için bkz. French Corporate Duty of Vigilance Law (English Translation) <https://respect.international/french-corporate-duty-of-vigilance-law-english-translation/> (Erişim: 08.02.2024).

⁶⁹ SOILHI, Allison/XAVIER Haranger: "The First French Court Rulings on the Duty of Vigilance", 5 Mart 2024, https://www.morganlewis.com/pubs/2024/03/the-first-french-court-rulings-on-the-duty-of-vigilance#_ftn19 (Erişim: 05.07.2024). TotalEnergies hakkında verilen bu hüküm, ileride açıklanacağı üzere Temyiz Mahkemesince bozulmuştur.

⁷⁰ Due Diligence Design, "First ruling on the merits in French Duty of Vigilance case", 21 Şubat 2024, <https://duediligence.design/first-ruling-on-the-merits-in-french-duty-of-vigilance-case/> (Erişim: 05.07.2024).

⁷¹ EnergyNews, TotalEnergies and EDF: NGO Actions Upheld on Appeal, 19 Temmuz 2024, <https://energynews.pro/en/totalenergies-and-edf-ngo-actions-upheld-on-appeal/> (Erişim: 05.07.2024).

⁷² Detaylı bilgi için bkz. <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/turkey-47-former-employees-join-lawsuit-against-yves-rocher-over-alleged-violations-of-french-duty-of-vigilance-law/> (Erişim: 01.01.2024).

rağmen, mağdurların haklarını ana şirketin menşe devletinde aramaları önemli bir gelişmedir.

Bu alanda yapılan başka bir önemli düzenleme Almanya’da gerçekleşmiştir. Almanya’da 2016 yılında yayınlanan Alman Ulusal Eylem Planı, 2020’ye kadar 500’den fazla çalışanı olan Alman şirketlerinin en az %50’sinin insan hakları konusunda gerekli özeni göstermesi hedefini ortaya koymuştur. Bu kapsamda Haziran 2021’de kabul edilen Alman Tedarik Zinciri Durum Tespit Kanunu (*Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz*), uzun süren siyasi müzakerelerin izlerini taşımakta ve daha önceki teklif ve tasarlarda belirlenen standartların gerisinde kalmasına rağmen halen çok önem arz etmektedir⁷³. Alman Tedarik Zinciri Kanunu’nun 1. Bölümünün 1. maddesine (Uygulama Alanı) göre, Kanun ilk olarak 2023 yılından itibaren 3000’den fazla çalışanı olan şirketlere, 2024 yılından itibaren ise 1000’den fazla çalışanı olan şirketlere uygulanacaktır.⁷⁴ Bu kanun kapsamında tedarik zinciri boyunca insan hakları durum tespiti yapılması öngörülmüş olup, ihlaller sınırötesinde gerçekleşse dahi bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerekmektedir.

Alman Tedarik Zinciri Durum Tespit Kanunu bağlı şirketleri ve tedarik zincirlerini dar kapsamlı olarak ele almıştır. Kanun açıkça dar bir tedarik zinciri anlayışını benimsediğinden, ana şirketin mal üretimine ve hizmet tedarikine katkıda bulunmadıkları için ana şirketin tedarik zincirinin bir parçası olmayan bağlı şirketlerin faaliyetlerinin kanun kapsamına girip girmediği belirsizdir⁷⁵. Kanunun insan hakları ve çevresel durum tespiti yükümlülükleri, esas olarak doğrudan tedarikçilerle sınırlıdır; dolaylı tedarikçiler için durum tespit yükümlülükleri, yalnızca bir şirketin doğrudan tedarikçiyi hileli bir şekilde atlatması veya dolaylı tedarikçiler tarafından potansiyel insan hakları ihlalleri hakkında kanıtlanmış bilgi edinmesi durumunda gereklidir⁷⁶. Bu yönde emareler varsa, örneğin bir şikâyet sonucunda, dolaylı tedarikçilere karşı risk analizi yapma, uygun önleyici ve gerekirse düzeltici tedbirler alma yükümlülüğü doğabilir⁷⁷. Fakat şirketler bunun dışında dolaylı tedarikçilere yönelik sistematik bir durum tespiti yapmakla yükümlü değildir. Sivil toplum örgütleri ve sendikalar, Alman mahkemeleri nezdindeki hukuk davalarında mağdurları temsil etme yetkisine sahip olmakla birlikte, kanun, kurumsal durum tespiti yükümlülüklerinin ihlali nedeniyle ortaya çıkan zarar için açıkça hukuki sorumluluk öngörmemektedir⁷⁸. Yani Kanun, zarar gören kişilerin şirketlerden tazminat talep edebileceği iddiaları için yeni bir temel oluşturmaz, fakat bu talepler için mevcut özel hukuka atıfta bulunmaktadır⁷⁹.

Alman Tedarik Zinciri Durum Tespit Kanunu’nun yeni tarihli olması sebebiyle henüz yargı kararları oluşmamıştır. Kanuna aykırılık sebebiyle ilk şikâyet Mart 2023’te yapılmıştır. Ulusal Konfeksiyon İşçileri Federasyonu (*National Garment Workers Federation*) tarafından temsil edilen Bangladeşli işçiler, fabrikalarındaki koşulları “yeterince izlemedikleri” ve “çalışanların işyeri güvenliğini tehlikeye attıkları” gerekçesiyle Tom Tailor, Amazon ve IKEA hakkında Alman Tedarik Zinciri Durum Tespiti Kanunu uyarınca şikâyetinde bulunmuştur. Şikâyet, Alman Tedarik Zinciri Durum Tespiti Kanunu’nun düzenleyicisi olan Federal Ekonomi ve İhracat Kontrol Ofisi’ne (BAFA) iletilmiş olup, bu ofis şirketlere karşı işlem yapılıp yapılmayacağına karar verecektir⁸⁰.

Alman Tedarik Zinciri Durum Tespit Kanununu uyarınca ikinci başvuru kâr amacı gütmeyen Avrupa Anayasal ve İnsan Hakları Merkezi tarafından, Sincan Uygur Özerk Bölgesi’ndeki tedarik zincirlerinde insan hakları ihlalleri olduğu iddiasıyla otomobil üreticileri Volkswagen, BMW ve Mercedes-Benz karşı yapılmıştır. Bu dava, Sheffield Hallam Üniversitesi’nin şirketlerin zorla çalıştırma ile tedarik zinciri bağlantıları olduğu iddiasını belgeleyen bir raporuna dayanmaktadır⁸¹. Bu başvuruların yanı sıra, başka ihlal başvuruları da yapılmış olup, Kanunun uygulanmasının kararlar ile önümüzdeki yıllarda netleşeceği öngörülmektedir.

Fransa ve Almanya’daki durum tespit yükümlülükleri değerlendirildiğinde her ikisi de şirketler için genel kapsamlı bir yükümlülük yüklememiştir. Almanya’da şirketlerde çalışan kişi sayısına göre bir ayırım yapıp, az sayıda işçi çalışan şirketler kanun kapsamından çıkarılmıştır. Ayrıca dolaylı tedarikçiler ile doğrudan tedarikçiler için de belirtildiği üzere farklı düzenlemeler yapılmıştır. Fransa ise, küçük ve orta ölçekli işletmeleri muaf tutmakta ve tedarik zinciri durum tespitini yerleşik iş ilişkileri ile sınırlandırmaktadır⁸². Fakat ikisinin de şirketlerin sınırötesi ihlalleri için sınırlı da olsa birtakım düzenlemeler yapması önem taşımaktadır. Ayrıca diğer Avrupa ülkeleri için de örnek teşkil etmiştir.

Bu konuda çalışmaların halen devam ettiği başka bir ülke ise Hollanda olmuştur. Çocuk İşçiliği Durum Tespiti Kanunu (*Wet zorgplicht kinderarbeid*) 2019 yılında Hollanda’da kabul edilmiş olup,

⁷³ AUGENSTEIN, s.293, 294.

⁷⁴ SHALL, Alexander/THEUSINGER, Ingo/POUR RAFSENDJANI, Mansur (ed.) Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz-Kommentar, Walter de Gruyter, Berlin 2023, s.4.

⁷⁵ KRAJEWSKI, Markus/TONSTAD, Kristel/WOHLTMANN, Franziska: “Mandatory Human Rights Due Diligence in Germany and Norway: Stepping, or Striding, in the Same Direction?”, *Business and Human Rights Journal*, 6 (3), 2021, s.556.

⁷⁶ SHALL/THEUSINGER/POUR RAFSENDJANI, s.153, 403 vd.

⁷⁷ KONRADS, Sebastian/WALTER, Stine: “Das neue Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz - Herausforderungen, Chancen und Ausblick”, *Zeitschrift für Außen und Sicherheitspolitik* 15 (15), 2022, s.378.

⁷⁸ KONDARS/WALTER, s.379; AUGENSTEIN, s.294; KRAJEWSKI/TONSTAD/WOHLTMANN, s.556.

⁷⁹ SHALL/THEUSINGER/POUR RAFSENDJANI, s.200.

⁸⁰ Due Diligence Design, “First case filed under the German Supply Chain Due Diligence Act against Tom Tailor, Amazon, and IKEA by Bangladeshi workers”, 27 Nisan 2024, <https://duediligence.design/first-case-filed-under-the-german-supply-chain-due-diligence-act-against-tom-tailor-amazon-and-ikea-by-bangladeshi-workers/> (Erişim: 05.07.2024).

⁸¹ Due Diligence Design, “Second case filed under the German Supply Chain Due Diligence Act”, 6 Temmuz 2024, <https://duediligence.design/second-case-filed-under-the-german-supply-chain-due-diligence-act/> (Erişim: 05.07.2024).

⁸² AUGENSTEIN, s.294, 295.

Hollanda Devlet Gazetesinde (*Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden*) yayınlanmıştır⁸³. 2021 yılının Mart ayında meclise sunulan ve daha kapsamlı bir düzenleme olan Hollanda Sorumlu ve Sürdürülebilir Uluslararası Ticari Faaliyet Kanunu'nun (*Wet Verantwoord en Duurzaam Internationaal Ondernemen*) kabul edilmesi halinde bahsi geçen diğer Kanun ilga edilmiş olacaktır⁸⁴. Bu kanun Hollanda Çocuk İşçiliği Durum Tespiti Kanunu'ndan farklı olarak, küresel tedarik zinciri boyunca sektörler arası genel bir insan hakları ve çevresel durum tespiti yükümlülükleri getirerek, idari ve cezai yaptırımlara ek olarak hukuki çözüm yolları sağlamayı hedeflemektedir⁸⁵.

Çocuk İşçiliği Durum Tespiti Kanunu, Hollanda'da faaliyet gösteren tüm şirketlere ve onlara mal ve hizmet sağlayan ticari işletmelere tedarik zincirinde çocuk işçiliğini önlemeleri için gerekli durum tespiti (*gepaste zorgvuldigheid*) yükümlülükleri getiren bir düzenlemedir. Tedarik zincirlerinde çocuk işçiliğine ilişkin makul şüphenin varlığı halinde bu konuda bir eylem planı hazırlanıp uygulanması gerekmektedir⁸⁶. Durum tespiti beyanları, kamuya açık bir çevrimiçi kayıta yayınlayan bir denetim makamına sunulmalıdır. Hollandalı son kullanıcılara mal ve hizmet sağlayan şirketler de durum tespiti yükümlülüklerini, durum tespiti beyanı yayınlamış alt kademe şirketlerden tedarik ederek yerine getirebilirler. Her iki durumda da durum tespiti tek seferlik bir uygulama olarak yorumlanmakta ve bu da uzun vadede mevzuatın etkinliğini sınırlandırmaktadır. Yasa, idari ve cezai yaptırımları birleştiren kamusal izleme ve yaptırım öngörmektedir, ancak çocuk işçiliği mağdurları için kanun yollarını içermektedir⁸⁷.

Hollanda Sorumlu ve Sürdürülebilir Uluslararası Ticari Faaliyet Kanunu Tasarısı ise, esas olarak büyük şirketlere⁸⁸ yükümlülükler getirmeyi hedeflemekte olup, tasarıda nadir olarak diğer şirketlere⁸⁹ de atf yapılmaktadır. Büyük şirketlerin bu kanun kapsamına girebilmeleri için Hollanda sınırlarının ötesinde faaliyet göstermeleri gerekmektedir⁹⁰. Kanun Hollanda'da faaliyet gösteren tüm şirketleri kapsamamakta olup; özellikle ithalat yapan şirketlere ilişkindir. Kanun kapsamına giren şirketlerin tedarik zincirleri boyunca insan hakları, işçi hakları ve çevre ihlallerine ilişkin durum tespiti yapmaları gerekmektedir⁹¹. Durum tespit yükümlülüklerinin kapsamı da OECD Çok Uluslu Şirketler Rehberi'nde yer alan ilke ve standartlara uygun olacaktır. Bu yükümlülüklerin ihlali halinde idari ve cezai yaptırımlar uygulanabilmektedir. İdari yaptırım, Hollanda Tüketiciler ve Piyasalar Otoritesi'nin (*Autoriteit Consument & Markt*) denetimi yoluyla gerçekleştirilecektir. Bu kurum, kanundan doğan görevlerini yerine getirirken bilgi talep edebilir ve bağlayıcı talimatlar verebilir⁹².

Henüz taslak halinde olan metinde belirsizlikler, özellikle iş dünyası tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Hapis cezası gibi cezai yaptırımların da olmasının şirket yöneticilerini güvensiz bir ortama sürüklediği savunulmuştur. Uluslararası hukukta böyle bir yükümlülük olmamasına rağmen, ulusal düzeyde getirilen ağır düzenlemelerin yatırımların farklı ülkelere kaymasına sebep olabileceği belirtilmiştir. Fakat Almanya, Fransa gibi devletlerin bu tür düzenlemeleri daha erken tarihli yaptıkları belirtilerek, Hollanda'nın geç kaldığı da savunulan diğer bir görüştür⁹³.

Hem Fransız hem de Alman mevzuatı, risk analizi için şirketin faaliyetleri ile tedarikçilerin faaliyetleri arasında açık bir bağlantı kurulmasını gerektirmektedir. Ancak bu bağlantı mevcutsa, tedarikçilerin faaliyetlerini risk analizine dahil etme zorunluluğu vardır⁹⁴. Ancak Hollanda Kanun Tasarısı daha da ileri giderek, öngörülen risk analizi, şirketin faaliyetlerindeki potansiyel ve fiili olumsuz etkilerin yanı sıra “iş ortaklarının faaliyetlerini” de içermektedir. İş ortakları terimi Tasarı'da “bir şirketin iş ortakları ve üretim zincirinde yer alan ve şirketin faaliyetlerine herhangi bir şekilde dâhil olan kamu kurumları da

⁸³ RIETVELD, S./BAKS, L.J.M./BIER, B.: “De Wet zorgplicht kinderarbeid en de opkomst van human rights due diligence; van vrijwilligheid naar verplichting”, *Ondernemingsrecht*, 2021, s.149.

⁸⁴ SMIT, Gijs/VAN NIEKERK Bas: The Netherlands: A Dutch initiative for a value chain due diligence, 17 Şubat 2023, <https://sustainablefutures.linklaters.com/post/102i833/the-netherlands-a-dutch-initiative-for-a-value-chain-due-diligence> (Erişim:01.01.2024).

⁸⁵ AUGENSTEIN, s.294.

⁸⁶ RIETVELD/BAKS/BIER, s.153.

⁸⁷ AUGENSTEIN, s.292, 293.

⁸⁸ Büyük şirketler tespit edilirken, bilanço, yıllık ciro ve çalıştırılan işçi sayısı dikkate alınmaktadır.

⁸⁹ “Kendi faaliyetinin veya iş ilişkilerinin Hollanda dışındaki bir ülkede insan hakları veya çevre açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceğini bilen veya bundan makul olarak şüphelenebilen bir şirket:

a. bu sonuçları önlemek için makul olarak kendisinden istenebilecek tüm önlemleri almalı;

b. bu sonuçların önlenemediği ölçüde, bu sonuçların mümkün olduğu kadar sınırlandırılmalı, geri alınmalı ve gerekiyorsa iyileşme sağlanmalı;

c. eğer bu sonuçlar yeterince sınırlandırılmıyorsa, kendisinden makul olarak istenebileceği ölçüde bu faaliyetten kaçınılmalı veya ilişkiyi sonlandırılmalıdır.” Bkz. Tweede Kamer der Staten-Generaal, “Wet verantwoord en duurzaam internationaal ondernemen”, 2022, 35761 nr. 9. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/dossier/35761> (Erişim: 12.03.2024).

⁹⁰ Tweede Kamer der Staten-Generaal, “Wet verantwoord en duurzaam internationaal ondernemen”, 2022, 35761 nr. 9.

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/dossier/35761> (Erişim: 12.03.2024).

⁹¹ SCHOTEL O. J. W./SCHEPEL, J. M.: “Het initiatiefvoorstel Wet verantwoord en duurzaam internationaal ondernemen in internationale context”, *Maandblad voor Ondernemingsrecht*, (3-4), 2022, s.99.

⁹² Tweede Kamer der Staten-Generaal, “Wet verantwoord en duurzaam internationaal ondernemen”, 2022, 35761 nr. 9. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/dossier/35761> (Erişim: 12.03.2024).

⁹³ DE HORDE, Cor/COUWENBERGH, Pieter “Bedrijfsleven schiet in kramp over zorgplicht voor toeleveranciers en klanten” 13 Ocak 2023 <https://fd.nl/bedrijfsleven/1464526/bedrijfsleven-schiet-in-kramp-over-zorgplicht-voor-toeleveranciers-en-klanten> (Erişim: 02.06.2024)

⁹⁴ Örneğin, Alman Tedarik Zinciri Durum Tespiti Kanununun 2. bölümünde yer alan 4. maddesinde şirketlerin kendi iş alanı ile alakalı ve doğrudan tedarikçileri olan şirketlere ilişkin risk analizi yapmaları gerektiği düzenlenmiştir. Bkz. SHALL/THEUSINGER/POUR RAFSENDJANI, s.278 vd.

dâhil olmak üzere diğer kuruluşlar” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, Alman ve Fransız hukukundaki düzenlemeden çok daha geniştir. Tasarıdaki bu düzenleme nedeniyle, şirketin faaliyetleri ile iş ilişkileri arasındaki bağlantı bir şekilde kaybolmuştur. Her ne kadar diğer ülkelerdeki düzenlemelere göre kapsamlı olması olumlu gözükse de bu durum illiyet bağıını kopartarak uygulamadan uzaklaştırmıştır. Bu sebeple Tasarı kanunlaşmadan bu konuda bir düzenleme yapılmasının pratiği dikkate alması ve gerçekçi olması açısından daha tercihe şayan olduğu söylenebilir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki risk analizi ve hafifletici önlem almak birbirlerinden farklı olup, tasarıda iş ilişkileri için önlem alma yükümlülüğüne yer verilmemiştir⁹⁵.

Üzerinde durmaya değer bir diğer ülke ise Norveç’tir. Norveç’te düzenlenen tedarik zinciri şeffaflığına ilişkin 2019 tarihli kanun teklifinde, büyük şirketlere temel insan hakları ve insana yakışır iş üzerindeki olası olumsuz etkileri tespit etme, önleme, azaltma ve olumsuz etkileri nasıl ele aldıklarına dair hesap verme konusunda durum tespiti yükümlülükleri getirilmesi önerilmiştir⁹⁶. 1 Temmuz 2022 tarihinde teklif kabul edilmiş olup, Tedarik Zinciri Şeffaflığı Kanunu (*Transparency Act*) olarak yürürlüğe girmiştir⁹⁷. Kanunu’nun 4. maddesine göre, durum tespit yükümlülüğü, şirketlerin faaliyetlerini, tedarik zincirlerini ve iş ortaklarını kapsamaktadır. Buna göre, bir işletmenin faaliyetlerinin, bağlı ortaklıkların nerede kayıtlı olduğuna bakılmaksızın, ana şirketin ve bağlı ortaklıklarının faaliyetlerini kapsadığı açıkça ortaya konmaktadır. Kanunun 3. maddesinde iş ortakları, temizlik hizmetleri veya pazarlama gibi doğrudan işletmeye mal veya hizmet sunan şirketler olarak tanımlanmaktadır. Yine aynı maddede tedarik zinciri ise, bir işletmenin hammaddede aşamasından bitmiş ürüne kadar hizmet sunumu veya mal üretimine dâhil olan mal, hizmet veya diğer girdi faktörlerini tedarik eden veya üreten tedarikçiler ve alt yükleniciler zincirindeki herhangi bir taraf olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla Kanun, yükümlülükleri tedarik zincirindeki belirli kademelerle sınırlamayıp, prensipte hem üst hem de alt tedarikçileri kapsayacak şekilde düzenlemiştir⁹⁸.

İncelenecek son menşe devlet düzenlemesi girişimi ise İsviçre’ye aittir. 2020 yılında İsviçre anayasasında değişiklik yapılmasını öngören ve şirketlerin insan hakları ve çevre konusunda tedarik zincirinde durum tespitini zorunlu kılan ve sınırötesi insan hakları ve çevre ihlalleri için sorumluluk getiren bir referandum yapılmıştır. Bu anayasa tasarısı, mağdurlara insan hakları ve çevresel zararlar konusunda İsviçre şirketlerine atfedilebilen bir sınırötesi ihlali için hukuki tazminat talep etme olanağı tanımaktaydı. Menşe devletin sınırötesi yükümlülük düzenlemesi için anayasal bir koruma tanınması sebebiyle diğer girişimlerden çok daha önemli bir gelişme olmasına rağmen referandumda kabul edilmemiştir⁹⁹. Haziran 2020’de İsviçre Devlet Konseyi ve İsviçre Ulusal Konseyi tarafından kabul edilen ve 1 Temmuz 2022’de yürürlüğe giren yeni düzenleme, yalnızca sektöre özgü durum tespiti gerekliliklerini kapsamakta olup (çocuk işgücü ve çatışma mineralleri) hukuki sorumluluk mekanizması içermemektedir. Bu hükümler diğer devletlerde yapılan düzenlemelerden farklı olarak ayrı bir kanun olarak kabul edilmemiş olup, mevcut İsviçre Borçlar Kanunu’na (*Obligationenrechts*) hükümler eklenerek yapılmıştır¹⁰⁰.

Son olarak, zorunlu insan hakları durum tespit yükümlülükleri konusunda en önemli düzenlemelerden birini yapan AB’ye (Avrupa Birliği) değinilecektir. Esasen AB bir bölgesel örgüt olmasına rağmen, menşe devlet düzenlemeleri başlığı altında incelenmesi uygun görülmüştür. Çünkü AB üyesi devletler için bu düzenlemeler önemli bir yer teşkil etmekte olup, kendi ulusal düzenlemelerine de bunları entegre etmeleri gerekmektedir. AB’nin çalışmaları ve düzenlemeleri de yukarıda bahsi geçen devletlerin birçoğunun yasal çerçevelerinin oluşmasında itici rol üstlenmiştir.

10 Mart 2021 tarihinde AB Parlamentosu, Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespiti Direktifi (*Corporate Sustainability Due Diligence Directive*) taslağını kabul etmiştir. 23 Şubat 2022’de Avrupa Komisyonu Direktif teklifi yayınlanmış olup Aralık 2022’de, Avrupa Birliği Konseyi’nin, Komisyon’un önerisine ilişkin tutumunu oluşturan genel bir yaklaşım üzerinde anlaşmaya varılmıştır. 14 Aralık 2023 tarihinde ise Konsey ve Avrupa Parlamentosu, AB’de ve küresel ölçekte çevre ve insan haklarının korunmasını geliştirmeyi amaçlayan Direktif üzerinde geçici bir anlaşmaya varmıştır¹⁰¹. 24 Nisan 2024’te Parlamento Genel Kurul’da Direktif’in son metnini kabul etmiştir¹⁰². Avrupa Konseyi ise, 24 Mayıs 2024’te Direktif’e nihai onayını vermiştir. Direktif, Avrupa Parlamentosu Başkanı ve Konsey Başkanı tarafından imzalandıktan sonra Avrupa Birliği Resmi Gazetesi’nde (*Official Journal of the European Union*) yayınlanacak ve yayımını takip eden yirminci gün yürürlüğe girecektir¹⁰³. Yürürlüğe girdikten sonra Üye Devletlerin Direktif iç hukuklarına aktarmaları ve ilgili metinleri Komisyona iletmeleri için iki yıllık bir olacaktır. Bundan sonra Direktifler, şirketin cirosuna ve çalışan sayısına bağlı olarak 3 ila 5 yıl içerisinde aşamalı olarak uygulanacaktır¹⁰⁴.

⁹⁵ SCHOTEL/SCHEPEL, s.107, 108.

⁹⁶ AUGENSTEIN, s.294.

⁹⁷ Kanunun İngilizce metni için bkz. Act relating to enterprises' transparency and work on fundamental human rights and decent working conditions (Transparency Act), <https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2021-06-18-99> (Erişim: 08.02.2023).

⁹⁸ KRAJEWSKI/TONSTAD/WOHLTMANN, s.556.

⁹⁹ AUGENSTEIN, s.294.

¹⁰⁰ Kanunun Almanca metni için bkz. Verordnung über Sorgfaltspflichten und Transparenz bezüglich Mineralien und Metallen aus Konfliktgebieten und Kinderarbeit (VSoTr) <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2021/847/en#fn-d8e28> (Erişim: 03.01.2024).

¹⁰¹ <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/05/24/corporate-sustainability-due-diligence-council-gives-its-final-approval/> (Erişim: 03.06.2024).

¹⁰² https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0329_EN.html (Erişim: 03.06.2024).

¹⁰³ <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/05/24/corporate-sustainability-due-diligence-council-gives-its-final-approval/> (Erişim: 03.06.2024).

¹⁰⁴ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0329_EN.html (Erişim: 03.06.2024).

Direktif Avrupa Birliği'nde yerleşik veya iç pazara ürün sunan ticari işletmelerin küresel değer zincirleri boyunca insan hakları ve çevresel durum tespiti yapmalarını zorunlu kılmasını öngörmektedir. Ayrıca Üye Devletlerin, insan hakları ve çevreye verilen zararlar için ticari işletmelere haksız fiil sorumluluğu yüklemesini sağlayacaktır¹⁰⁵.

Direktif, cirosu 450 milyon Avro'nun üzerinde olan 1.000'den fazla çalışanı olan şirketleri ve bu şirketlerin, malların üretime yönelik üretiminden veya hizmetlerin sağlanmasından, ürünlerin dağıtımına, nakliyyeye veya depolanmasına kadar uzanan faaliyetlerini etkileyecektir. Şirketin Avrupa'daki bağlı ortaklıklarının ciro ve istihdam kriterlerini karşılaması halinde de bu yükümlülükleri ana şirket yükleneciktir. Yani Avrupa'da faaliyet göstermek isteyen veya hatta Avrupa pazarında faaliyet gösteren herhangi bir büyük şirketin değer zincirinin bir parçası olmak isteyen dünya çapındaki herhangi bir şirketin bu standartlara uyması hedeflenmektedir¹⁰⁶.

AB bölgesel bir örgüt olması sebebiyle bu düzenleme de uluslararası değil bölgesel nitelikte bir düzenleme olacaktır. Fakat Direktif genel olarak AB'ye üye devletleri etkilese de küresel ticaret doğası gereğiyle Direktif'in örgüte üye olmayan birçok devlet için de etkiler doğuracağı açıktır. Mevcut uluslararası hukukun aksine, menşe devletler için bağlayıcı yükümlülükler getiren bu Direktif iş dünyası ve insan hakları alanı için çığır açıcı niteliktedir. Direktif ve yasalaşma sürecinin benzer uluslararası düzenlemeler için de örnek teşkil etmesi umut edilmektedir.

VI. SONUÇ

Ev sahibi devletlerin şirketlerin insan hakları ihlallerini önleme ve telafi edici çözümler sunmasındaki yetersizliği ve isteksizliği, menşe devletleri koruma sağlamada önemli bir konuma yükseltmektedir. Menşe devletin tespit edilmesinde farklı görüşler ileri sürülmesine rağmen, genişletici yorumun tercih edilmesinin mağdurlar için olumlu bir gelişme olacağını kabul etmek gerekir.

Menşe devletlerin şirketlerin sınırötesinde gerçekleşen insan hakları ihlalleri için düzenlemeler yapması uluslararası hukukta farklı boyutlarda tartışılmıştır. Doktrinde bir görüş, zarar vermeme ilkesine dayanarak uluslararası hukukta bu yükümlülüklerin teorik temellerinin mevcut olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Maastricht İlkeleri, BM genel yorumları gibi uluslararası belgelerin de sınırötesi yükümlülükleri güçlendirecek ifadeler içerdiği ileri sürülmüştür.

Bunun aksini savunan görüş ise, bu tür yükümlülüklerin teorik temellerinin olmadığını belirtmiştir. Hatta bunların iç işlerine karışma yasağını ihlal ederek ulus devletin egemenlik hakkına da aykırılık taşıyabileceği ileri sürülmüştür. Ayrıca uluslararası belgelerin bu konudaki düzenlemeleri bağlayıcı nitelik taşımamaktadır. Uluslararası insan hakları mahkemelerinin ise, çok sınırlı olarak sınırötesi yükümlülükleri kabul ettiği ve bunların şirketlerin faaliyetleriyle ilişkilendirilmesinin çok zor olduğu söylenebilir.

Gerçekten de uluslararası hukuk belgeleri incelendiğinde, bu belgelerin menşe devletlere şirketlerin insan hakları ihlalleri için yükümlülük yüklediği söylenemez. Fakat bu tür düzenlemelerin ihtiyari olarak yapılmasının önünde de herhangi bir engel olmayıp, bazı belgeler bunu teşvik edici ifadeler dahi içermektedir.

Bu kapsamda özellikle Avrupa ülkelerinde insan hakları durum tespit yükümlülüklerine ilişkin ihtiyari düzenlemeler öne çıkmaktadır. Tedarik zinciri boyunca yükümlülükler yükleyen bu düzenlemeler, tedarik zincirinin sınırötesine kaymasını da kapsam dışı bırakmamıştır. Devletlerin iç hukuk düzenlemeleri göre farklılık göstermesine rağmen, genel itibarıyla ana şirketin bağlı ortaklıkları ve tedarikçileri yurtdışında olsa dahi, ana şirketin bu yükümlülükleri tedarik zinciri boyunca yerine getirmesi gerektiği belirtilmektedir.

Son olarak, AB Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespiti Direktifi AB'ye üye devletleri kapsayan, bölgesel bir düzenleme yapmasına rağmen, menşe devletlere sınırötesi insan hakları ihlallerine ilişkin yükümlülükler yüklemesi açısından çok büyük önem arz etmektedir. Uluslararası hukukta tavsiye edici düzenlemelerden ayrılarak bağlayıcı ve iç hukuka entegre edilmesi gereken bir belge olması sebebiyle Direktif öncü bir düzenlemedir. Direktif'in, öncelikli olarak AB üyesi devletlerde olmak üzere, şirketlerin sınır ötesi insan hakları ihlallerine karşı menşe devletlere düzenleme yapma konusunda itici bir rol oynayacağı açıktır.

¹⁰⁵ AUGENSTEIN, s.294.

¹⁰⁶ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0329_EN.html#title2 (Erişim: 03.06.2024).

KAYNAKÇA

- ALGAN, Bülent: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yayınevi, Ankara 2007.
- AUGENSTEIN, Daniel, “Home-State Regulation of Corporations”, in Gibney, Mark/Erdem Türkelli, Gamze/Krajewski, Markus/Vandenhoe, Wouter (ed.) The Routledge Handbook on Extraterritorial Human Rights Obligations, Routledge, Oxon 2022.
- AUGENSTEIN, Daniel/KİNLEY, David, “When Human Rights ‘Responsibilities’ become ‘Duties’: The Extra-Territorial Obligations of States that Bind Corporations”, in Deva, Surya/Bilchitz, David (ed.), Human Rights Obligations of Business: Beyond the Corporate Responsibility to Respect?, Cambridge University Press, Cambridge 2013.
- BERNAZ, Nadia: “Enhancing Corporate Accountability for Human Rights Violations: Is Extraterritoriality the Magic Potion?”, Journal of Business Ethics, 117, 2013, s.493- 511.
- CASSEL, Doug: “State jurisdiction over transnational business activity affecting human rights”, in Deva, Surya/Birchall, David (ed.) Research Handbook on Human Rights and Business, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2020, s.198–222.
- Corporate Sustainability Due Diligence, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0209_EN.html (Erişim: 03.01.2024).
- DE HORDE, Cor/ COUWENBERGH, Pieter “Bedrijfsleven schiet in kramp over zorgplicht voor toeleveranciers en klanten” 13 Ocak 2023 <https://fd.nl/bedrijfsleven/1464526/bedrijfsleven-schiet-in-kramp-over-zorgplicht-voor-toeleveranciers-en-klanten> (Erişim: 02.06.2024)
- DE SCHUTTER, Oliver: “Sovereignty-plus in the Era of Interdependence: Toward an International Convention on Combating Human Rights Violations by Transnational Corporations”, in Bekker, Pieter H.F./Dolzer, Rudolf/Waibel, Michael (ed.), Making Transnational Law Work in the Global Economy: Essays in Honour of Detlev Vagts, Cambridge University Press, Cambridge 2010.
- DEVA, Surya: “Corporate Human Rights Violations: A Case for Extraterritorial Regulation”, in Luetge, Christoph (ed.), Handbook of the Philosophical Foundations of Business Ethics, Springer, New York 2012, s.1077- 1090.
- EnergyNews: “TotalEnergies and EDF: NGO Actions Upheld on Appeal”, 19 Temmuz 2024, <https://energynews.pro/en/totalenergies-and-edf-ngo-actions-upheld-on-appeal/> (Erişim: 05.07.2024).
- Due Diligence Design: <https://duediligence.design/> (Erişim: 05.07.2024)
- French Corporate Duty of Vigilance Law (English Translation), <https://respect.international/french-corporate-duty-of-vigilance-law-english-translation/> (Erişim: 08.02.2024).
- KANALAN, İbrahim: “Extraterritoriale Staatenpflichten jenseits der Hoheitsgewalt Ein neues Konzept für umfassende extraterritoriale Staatenpflichten”, Archiv des Völkerrechts, 52 (4), 2014 s.495-521.
- KONRADS, Sebastian/WALTER, Stine: “Das neue Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz- Herausforderungen, Chancen und Ausblick”, Zeitschrift für Außen und Sicherheitspolitik 15 (15), 2022, s.373- 385.
- KRAJEWSKI, Markus: “The State Duty to Protect Against Human Rights Violations Through Transnational Business Activities”, Deakin Law Review, 23, 2018, s.13-39.
- KRAJEWSKI, Markus/TONSTAD, Kristel/WOHLTMANN, Franziska: “Mandatory Human Rights Due Diligence in Germany and Norway: Stepping, or Striding, in the Same Direction?”, Business and Human Rights Journal, 6 (3), 2021, s.550-558.
- METHVEN O'BRIEN, Claire: “The Home State Duty to Regulate the Human Rights Impacts of TNCs Abroad: A Rebuttal”, Business and Human Rights Journal, 3(1), 2018, s.47-73.
- MUCHLINSKI, Peter: Multinational Enterprises and the Law, 2. Bası, Oxford University Press, Oxford 2007.
- NOLAN, Justine: “Rana Plaza: The Collapse of a Factory in Bangladesh and Its Ramifications for the Global Garment Industry”, in Baumann-Pauly, Dorothee/Nolan, Justine (ed.) Business and Human Rights: From Principles to Practice, Routledge, London 2016, s.27- 31.
- PAZARCI, Hüseyin: Uluslararası Hukuk, 11. Bası, Turhan Yayınevi, Ankara 2012.
- RIETVELD, S./BAKS, L.J.M./BIER, B.: “De Wet zorgplicht kinderarbeid en de opkomst van human rights due diligence; van vrijwilligheid naar verplichting”, Ondernemingsrecht 2021, s.149-158.
- SCHOTEL O. J. W./SCHEPEL, J. M.: “Het initiatiefvoorstel Wet verantwoord en duurzaam internationaal ondernemen in internationale context”, Maandblad voor Ondernemingsrecht, 3-4, 2022, s.99-113.
- SHAW, Malcolm N.: International Law, 9. Bası, Cambridge University Press, Padstow 2021.
- SMIT, Gijs/VAN NIEKERK, Bas: The Netherlands: A Dutch initiative for a value chain due diligence, 17 Şubat 2023, <https://sustainablefutures.linklaters.com/post/102i833/the-netherlands-a-dutch-initiative-for-a-value-chain-due-diligence> (Erişim: 01.01.2024).
- SOILIHI, Allison/XAVIER Haranger: “The First French Court Rulings on the Duty of Vigilance”, 5 Mart 2024, https://www.morganlewis.com/pubs/2024/03/the-first-french-court-rulings-on-the-duty-of-vigilance#_ftn19 (Erişim: 05.07.2024).
- SHALL, Alexander/THEUSINGER, Ingo/POUR RAFSENDJANI, Mansur (ed.) Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz- Kommentar, Walter de Gruyter, Berlin 2023.
- TARMAN, Zeynep Derya: “İş Dünyası ve İnsan Hakları: Zorunlu İnsan Hakları Durum Tespit Yükümlülükleri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 71(3), 2022, s.1183-1225.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal. “Wet verantwoord en duurzaam internationaal ondernemen”, 2022, 35761 nr. 9. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/dossier/35761> (Erişim: 12.03.2024).
- UN Human Rights Council, “Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations ‘Protect, Respect and Remedy’ Framework”, 2011. HR/PUB/11/04. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf (Erişim: 12.03.2024).
- UN International Law Commission, Draft articles on Diplomatic Protection, 2006. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_8_2006.pdf (Erişim: 12.03.2024).
- WAAGSTEIN, Patrica Rinwigati: “Justifying Extraterritorial Regulations of Home Country on Business And Human Rights”, Indonesian Journal of International Law, 16 (3), 2019, s.361-390.

- Verordnung über Sorgfaltspflichten und Transparenz bezüglich Mineralien und Metallen aus Konfliktgebieten und Kinderarbeit (VSoTr), <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2021/847/en#fn-d8e28> (Erişim: 03.01.2024).
- WALLACE, Cynthia Day: *The Multinational Enterprise and Legal Control: Host State Sovereignty in an Era of Economic Globalization*, Martinus Nijhoff Publisher, The Hague, 2002.
- WETZEL, Julia Ruth-Maria: *Human Rights in Transnational Business Translating Human Rights Obligations into Compliance Procedures*, Springer, Berlin 2016.
- YÜCEL DERİCİLER, Özge: *Uluslararası Esnek Hukuktan Bağlayıcı Hukuka Şirketler ve İnsan Hakları*, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2023.
- ZERK, Jennifer A.: “Extraterritorial jurisdiction: lessons for the business and human rights sphere from six regulatory areas.” *Corporate Social Responsibility Initiative Working Paper No. 59*. Cambridge, MA: John F. Kennedy School of Government, Harvard University, 2010

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Financial Support: Yazarlar Büşra BEYDÜZ ve Bülent ALGAN, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | Büşra BEYDÜZ ve Bülent ALGAN, who are the authors has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazarlar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the authors alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the authors.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazarlar, makalenin tüm süreçlerinde İnÜHFD'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadıklarını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde İnÜHFD'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın İnÜHFD'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | The authors declares that they comply with the scientific, ethical, and quotation rules of InULR in all processes of the paper and that they do not make any falsification of the data collected. In addition, they declare that Inonu University Law Review and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Inonu University Law Review.